

בצל המשבר: השפעתם של גורמים חברתיים, כלכליים ואידאולוגיים על החלטות ממשלת ישראל במשא ומתן על הפרדת הכוחות עם סוריה, ינואר-מאי 1974

מחברת: לואיז פישר

מקור: "יסודות", גיליון 6 | גיליון מאסף

הוצאה: המחלקה להיסטוריה בצה"ל

עורכים: יוגב אלבז, יניב פרידמן

שנת הוצאה: 2024

תקציר |

המאמר מנתח את האופן שבו גורמים חברתיים, כלכליים ואידיאולוגיים עיצבו את החלטות ממשלת גולדה מאיר במשא ומתן להפרדת כוחות עם סוריה. משא ומתן שהתקיים בצל הטראומה הלאומית לאחר מלחמת יום הכיפורים ובצל השבר באמון בין העם למנהיגיו.

המגעים עם סוריה התנהלו בשני שלבים באמצעות מזכיר המדינה האמריקני הנרי קסינג'ר, והם התמקדו בסוגיית חילופי השבויים ובהגדרת קווי נסיגה ברמת הגולן. הממשלה ניהלה את המשא ומתן תחת לחץ ציבורי רב, כאשר משפחות השבויים ותנועות מחאה השפיעו על השיח הציבורי. הדיונים כללו דילמות טריטוריאליות ומוסריות, ביניהן הפגיעה האפשרית ביישובי הגולן בעקבות נסיגה. במקביל, ישראל התמודדה עם השלכות כלכליות כבדות של המלחמה, בעיקר עם עליית מחירי האנרגיה עקב חרם הנפט ועם אינפלציה גואה. מצב זה העמיד את הצורך בקבלת סיוע כלכלי מארצות הברית כגורם מכריע במדיניותה.

מאמר זה, המבוסס על חומר ארכיוני עשיר ובמיוחד על פרוטוקולים של ישיבות הממשלה, מדגים את הדילמות של המדינאים הישראלים. אלה עמדו בצבת לחצים, שמצידו האחד היו תנועות מחאה ודעת קהל לעומתית ומהצד האחר – לחץ בין-לאומי, בעיקר אמריקני. המאמר מציג תמונה מורכבת של קבלת החלטות תחת משברים מתמשכים, ושל השפעתם של משברים אלו על מדיניות החוץ והביטחון. הוא מדגיש את תפקיד המפתח שמילאו הרמטכ"ל ומערכת הביטחון בקבלת החלטות אלו.

בסופו של דבר, הסכם הפרדת הכוחות נחתם במאי 1974, ימים ספורים לפני חילופי הממשלה, והוא כלל נסיגה ישראלית מהמובלעת הסורית ומקונייטרה. אומנם ישראל שילמה מחיר ציבורי ופוליטי על ההסכם ולא קיבלה תמורה מסוריה (מלבד שחרור השבויים), אך התמורה העיקרית התקבלה מארצות הברית. זו תמכה בישראל כלכלית וצבאית ועזרה בקידום מטרותיה הדיפלומטיות, שבשיאן – שורת ההסכמים עם מצרים שהבשילו לחוזה שלום.

בצל המשבר: השפעתם של גורמים חברתיים, כלכליים ואידאולוגיים על החלטות ממשלת ישראל במשא ומתן על הפרדת הכוחות עם סוריה, ינואר–מאי 1974

לואיז פישר¹

מבוא

מלחמת יום הכיפורים הסתיימה מבחינת ישראל, לאחר ההפתעה הראשונה ולאחר הכישלונות בשלב בלימת האויב, עם הצלחות צבאיות רבות. אולם השפעת כישלונות אלו, שערערו את ביטחונם של אזרחי המדינה בהנהגה המדינית ובהנהגה הצבאית, וההלם שחוו מהעיתוי המפתיע של פרוץ המלחמה, הביאו לתחושה שהתבטאה כבר אז, שהמלחמה מהווה מעין "רעידת אדמה" או שבר בתולדות ישראל.²

על רקע אותו שבר נדרשה ישראל להיכנס מייד למשא ומתן עם אויביה כדי לייצב את הפסקת האש וכדי לטפל בבעיות דחופות, בהן חילופי שבויים. משא ומתן זה התנהל בחסותו של מזכיר המדינה האמריקני הנרי

1 לואיז פישר הייתה עורכת במחלקה לתיעוד ולהנצחה בארכיון המדינה. המאמר מבוסס בחלקו על פרק בעבודת הדוקטורט שלה, "עיצוב מדיניות החוץ של ישראל במשא ומתן עם מצרים, 1973–1979" בהנחיית פרופ' יחיעם ויץ, אוניברסיטת חיפה, 2014.

תודותיי נתונים לחבריי מארכיון המדינה, ד"ר ארנון למפרום ואמיר קוגן, שסייעו לי מאוד בכתיבת מאמר זה.

2 ראו למשל ספרו של זאב שיף, **רעידת אדמה באוקטובר: מלחמת יום הכיפורים**, תל אביב: זמורה, 1974, ומחקרים ואסופות שפורסמו במשך השנים, למשל: משה שמש וזאב דרורי (עורכים), **טראומה לאומית: מלחמת יום כיפורים אחרי שלושים שנה ועוד מלחמה**, שדה בוקר: מכון בן-גוריון, 2008.

קיסינג'ר, והוא ביקש לנצל את מאזן הכוחות שנוצר בין ישראל למדינות ערב כדי לקדם אינטרסים אמריקניים, כדי להרחיב את השפעת ארצות הברית במזרח התיכון וכדי לדחוק את רגלי הסובייטים מהאזור. קיסינג'ר הדגיש לפני מנהיגי ישראל שתהליך זה הוא לטובתה של ישראל, גם אם הוא דורש ממנה ויתורים כואבים, בהם נסיגות משטחים שכבשה במלחמה ואף משטחים שכבשה ב-1967. המשא ומתן הסתיים בשלב הראשון בחתימת הסכם הפרדת כוחות עם מצרים בינואר 1974, ובשלב השני נחתם הסכם עם סוריה בסוף מאי 1974.

ממשלת גולדה מאיר, שאישרה את החתימה בשני השלבים, פעלה כממשלת מעבר, שלא ניתן להפילה בכנסת. בימים המכריעים של המשא ומתן עם סוריה, שהוא נושא מאמר זה, ראש הממשלה, שהתפטרה מתפקידה בעקבות דוח הביניים של ועדת אגרנט, נשאה ונתנה בו בזמן שיורשה יצחק רבין עסק בהקמת ממשלה חדשה. מבחינה פורמלית, העובדה שעמדה בראש ממשלת מעבר חיזקה את ידיה. עם זאת העובדה שהממשלה לא נהנתה מאמון הכנסת החלישה את מעמדה, והמשא ומתן התקיים באווירה של חוסר אמון ציבורי.

בתקופה זו, לנוכח המלחמה ולנוכח פעילותן של תנועות מחאה שקמו בעקבותיה, התרחבה המעורבות הציבורית בסוגיות שנחשבו בעבר צבאיות. במאמר זה אדון בהשפעתו של המשבר החברתי, הכלכלי והפוליטי שפקד את ישראל ובהשפעתן של תנועות המחאה על שיקולי ממשלת ישראל ועל החלטתה לחתום על הסכם הפרדת כוחות עם סוריה. אין להתעלם בדיון זה מגורמים ביטחוניים וגאופוליטיים, בכללם מלחמת ההתשה של הסורים בכוחות ישראל ברמת הגולן ובמובלעת שכבשה בשטח סוריה מעבר ל"קו הסגול" (קו הפסקת האש בתום מלחמת ששת הימים). גורמים אלו וניתוח השיקולים האמריקניים והסובייטיים מובאים בהרחבה במאמרו של ד"ר יניב פרידמן המופיע בכתב העת "יסודות" ³5.

3 יניב פרידמן, "המערכה המדינית-צבאית סביב הסכם ההפרדה עם סוריה דצמבר 1973 עד מאי 1974", **יסודות** 5, ספטמבר 2023, עמ' 111-173 (להלן: פרידמן, "המערכה"). על הפן הצבאי של מלחמת ההתשה ראו: שמאי רן, "התשה בצפון: מלחמת ההתשה מול סוריה בין הפסקת האש ובין הפרדת הכוחות, 24 באוקטובר 1973 – 31 במאי 1974", **יסודות** 5, עמ' 335-375 (להלן: רן, "התשה בצפון").

במאמרי אתמקד בניתוח דברי המנהיגים וההחלטות שהתקבלו ובהשפעתם של גורמים פנימיים עליהן. השיקול הכלכלי היה חשוב ביותר, אך לצד שיקולים כלכליים וצבאיים קשה להתעלם משיקולים פוליטיים, מחשש מדעת הקהל שמביעים חברי ההנהגה, ומן הצורך שהרגישו להצדיק את החלטותיהם, לעצמם ולציבור.

המאמר מתבסס בעיקרו על מקורות בארכיון המדינה ובייחוד על דינוי הממשלה בחודשים ינואר–מאי 1974, הנחשפים לציבור במיזם חשיפה וסריקה במלאת חמישים שנה למלחמת יום הכיפורים.⁴ ישיבות אלו מופיעות בפרסום מיוחד באתר הארכיון. לצד ישיבות הממשלה נסקרו התייעצויות שרים, דינוי ראש הממשלה וצוות שרים עם קסינג'ר, חילופי מברקים עם שגרירות

225

ישראל בווינגטון, תיקים ממשרדי ממשלה, ועוד. מסמכים אמריקניים, ספרי זיכרונות, מקורות מפלגתיים ודיווחים בעיתונות משלימים את התמונה.

המגעים עם סוריה נחלקו לשניים: החלק הראשון נפתח עם חתימת הסכם הפרדת הכוחות עם מצרים בינואר 1974 ועם ביקורו של קיסינג'ר בדמשק ב־20 בינואר, והסתיים עם קבלת רשימת שבויי המלחמה מסוריה באמצעות המזכיר בסוף פברואר 1974.⁵ בתקופה זו הנושא העיקרי שעל הפרק היה גורל השבויים המוחזקים בסוריה. הממשלה סירבה לפתוח במשא ומתן עם סוריה עד לקבלת רשימת השבויים. לאחר שהתקבלה, בסוף מארס 1974, נסע שר הביטחון משה דיין לווינגטון עם הצעה ישראלית ראשונית להפרדת כוחות.

התקופה השנייה נפתחה עם בואו של קיסינג'ר למסע דילוגים בין ירושלים לדמשק בראשית מאי 1974. במסע זה סוכם על נסיגה ישראלית מכל המובלעת ומשטח קטן שמעבר ל"קו הסגול", ובסופו נוסח הסכם דומה להסכם שנחתם עם מצרים, המפרט אזורי דילול והגבלה של כוחות הצדדים ונוכחות כוח או"ם. הנושא העיקרי שהעסיק את הממשלה ואת דעת הקהל בראשית מאי 1974 היה קביעת קו הנסיגה והחשש מפגיעה ביישובים שהקימה ישראל ברמת הגולן, לצד חשש כללי שכל נסיגה משטחים שנכבשו ב־1967 ללא חוזה שלום מהווה תקדים לויתורים נוספים. מתיישבים בגולן וגורמים פוליטיים שחברו אליהם ארגוני מחאה ציבורית, שהתבטאה בהפגנות נגד קיסינג'ר ונגד הממשלה. אך לבסוף התקבלה ההחלטה לוותר על העיר קונייטרה ועל חלק מאדמות היישובים. ההסכם אושר בכנסת ברוב גדול ונחתם ב־31 במאי, ימים ספורים לפני החלפת הממשלה.

הרקע הפוליטי והכלכלי

עם סיום הקרבות, ובייחוד לאחר שחרור חיילי מילואים רבים מהחזית המצרית בפברואר–מארס 1974, גברו תופעות של כעס ושל התנגדות להנהגה הוותיקה. קולות אלו נשמעו באופוזיציה אבל גם בתוך מפלגת העבודה, המרכיב העיקרי במפלגה השלטת, המערך, ובחוגים המקורבים אליה. המתחים הקיימים במפלגה בין חוגים "יוניים" שהסתייגו ממדיניות ההתנחלות בשטחי יהודה ושומרון ורצועת עזה, ובין חוגים שתמכו בה,

⁵ למעשה, קיסינג'ר קיבל את הרשימה משרי החוץ של סעודיה ושל מצרים ומסר לגולדה מאיר על כך, אך הדבר נשמר בסוד עד בואו לישראל. ראו: פרידמן, "המערכה", עמ' 132.

בייחוד סיעת רפ"י בהנהגת משה דיין, הלכו והחריפו. הם באו לידי ביטוי בישיבת מרכז מפלגת העבודה ב־5 בדצמבר 1973, ובה ביקשה ראש הממשלה אישור מחדש להציבה בראש רשימת המפלגה בבחירות, שעמדו להיערך בסוף דצמבר 1973, על רקע קריאת חברי "החוג הרעיוני לליבון בעיות חברה ומדינה", מרביתם אנשי אקדמיה, להחליף את הרשימה לכנסת ולאמץ מדיניות של שלום. הדיון נמשך 15 שעות, והתקפות רבות כוונו נגד דיין. בדבריו הביע תמיכה ב"מסמך גלילי" על הצורך בהתנחלות וטען שכל עוד הוא נהנה מאמון ראש הממשלה, ימשיך לכהן בתפקיד שר הביטחון.⁶ יגאל אלון, שר החינוך וסגן ראש הממשלה, תקף את גולדה מאיר על כך שבעבר הסתמכה על שטחים ולא על פשרה טריטוריאלית.⁷ בסוף ענתה מאיר למבקריה שלכאורה רוצים שלום יותר מההנהגה. היא אישרה שדיין פנה אליה פעמיים בהצעה להתפטר, אך היא דחתה את הצעתו, והבהירה שאם תיבחר שוב, היא תחליט על זהות שריה.⁸ מועמדותה אושרה ברוב גדול בהצבעה חשאית.

יריבתה המרכזית של מפלגת העבודה הייתה מפלגת הליכוד, שהוקמה בסתיו 1973 ביוזמת אריאל שרון. מלבד חברי "גח"ל", חבריה היו יוצאי מפלגת העבודה, "הרשימה הממלכתית" ו"התנועה למען ארץ ישראל השלמה" ומפלגת "המרכז החופשי". לקראת הבחירות ערך ראש הליכוד מנחם בגין מסע הופעות ברחבי הארץ, ובהן נאם בנושא "מלחמת יום הכיפורים – הלקח לעתיד". ב־27 בדצמבר הופיע בתל אביב עם אלון (במיל') שלמה להט, מועמד הליכוד לראשות העירייה.⁹ בהופעות אלו חזר בגין על המסרים התקיפים שהשמיע בישיבת הכנסת הראשונה אחרי המלחמה, ב־13 בנובמבר 1973, ובה תהה מדוע לא נערכה הממשלה בימים שקדמו ליום הכיפורים על רקע ידיעות מודיעיניות מדאגות, ושאל: "למה לא גייסתם את המילואים? למה לא קירבתם את הכלים?" הוא גם תקף

6 משה דיין, **אבני דרך: אוטוביוגרפיה**, תל אביב: עידנים, ירושלים: דביר, 1976, עמ' 729–731 (להלן: דיין, **אבני דרך**); תיק על **פעילות החוג הרעיוני**, אוקטובר–דצמבר 1973, מעיזבונו של מיכאל ברונר, אה"מ, פ 4123/7.

7 דברים במרכז מפלגת העבודה 5 בדצמבר 1973 אצל: יגאל אלון, **כלים שלובים**, תל אביב: הקיבוץ המאוחד, תש"ם, עמ' 184–191.

8 **דברים במרכז המפלגה**, 5 בדצמבר 1973, ארכיון המדינה (להלן: אה"מ), א 7084/8.

9 תנועת החרות, הבחירות לכנסת השמינית, **אספות עם מנחם בגין**, מכון ז'בוטינסקי, ה-14/7/78.

את ההצעה האמריקנית לכנס ועידת שלום בז'נווה, שאותה השווה לוועידת מינכן ב-1938.¹⁰ במרכז חרות ובאספות בחירות ביקרו נציגי הליכוד את הממשלה בחריפות על ניהול המלחמה ועל ההשתתפות בוועידת ז'נווה.¹¹

במערכת הבחירות נשמעו קריאות רבות להקמת ממשלת אחדות. ראשי המערך דחו אותן והזהירו שהקיצוניות של מנהיג הליכוד בגין תסכל הסכם שלום אפשרי. הם מצידם הצביעו על ועידת ז'נווה כהזדמנות היסטורית להסדר עם מדינות ערב.¹²

בבחירות לכנסת שנערכו ב-31 בדצמבר 1973 המערך נשארה המפלגה הגדולה ביותר, אך היא איבדה מכווחה וירדה בחמישה מנדטים ל-51 מושבים. הליכוד עלה ל-39 מנדטים. בגין עצמו היה מרוצה מאד מתוצאות הבחירות, במיוחד מהתוצאות בצה"ל, שם זכה הליכוד ליותר קולות מהמערך. בישיבת מרכז חרות ב-8 בינואר אמר ש"חל שינוי ממשי על פי ערכי ויחסי הכוחות במדינה ואפשר בהחלט לדבר על מפנה".¹³ גם מזכ"ל מפלגת העבודה אהרן ידלין עמד על חוסר רצון של פעילים להתגייס למערכת הבחירות ועל הטלת ספק בעתיד שלטון תנועת הפועלים בישראל.¹⁴

שולמית אלוני, שעמדה בראש רשימת זכויות האזרח רצ, זכתה בשלושה מנדטים על חשבון המערך. במצב שנוצר התקשתה גולדה מאיר להגיע להסכם קואליציוני.

ראש הממשלה קיוותה שהקמת ועדת חקירה ממלכתית בראשות השופט אגרנט תשקיט את הביקורת על ההנהגה הוותיקה. אולם ב-2 בפברואר 1974 התייצב מוטי אשכנזי, מפקד מוצב בודפסט, המוצב היחיד בגבול עם מצרים שלא נכבש במלחמה, מול משרד ראש הממשלה ודרש לפטר את שר הביטחון. במשך הזמן הצטרפו רבים אליו, וב-17 בחודש כבר השתתפו 4,000 איש בהפגנה. יחידות מילואים שלמות פשטו את המדים והצטרפו

10 דברי הכנסת 68, 13 בנובמבר 1973, עמ' 4587-4593.

11 מכון ז'בוטינסקי, **ישיבות מרכז חרות**, דצמבר 1973, ה-1-2/21.

12 אמיר גולדשטיין, "הימין הציוני בעשור השלישי: הדרך ל'מהפך'", בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), **העשור השלישי תשכ"ח-תשל"ח**, ירושלים: יד יצחק בן צבי, 2008, עמ' 333-335 (להלן: צמרת ויבלונקה, **העשור השלישי**).

13 מכון ז'בוטינסקי, **ישיבות מרכז חרות**, 8 בינואר 1974, ה-1-2/24.

14 ארכיון מפלגת העבודה, **ישיבת מרכז** 31 בינואר 1974, 109-1974-23.

למוחים.¹⁵ העיתונאי הצרפתי אריק רולו, שביקר בישראל באותה תקופה, כתב שרבים מתייחסים לראש הממשלה בבזז ולשר הביטחון דיין כרוצח.¹⁶

תנועת המחאה שצמחה סביב אשכנזי ביטאה תחושות ניכור כלפי הממסד, אך היא לא הייתה תנועת שלום ודעכה במהירות לאחר שדרישותיה התמלאו עם התפטרות ראש הממשלה באפריל 1974. לעומת זאת תנועת ההתנגדות להסכם עם סוריה הייתה משמעותית יותר ושיקפה בעיקר תהליכי שינוי בתוך הציונות הדתית והמפד"ל, שותפתה של המערך לקואליציה. בינואר-מארס 1974, בעקבות ספר שכתב הרב יהודה עמיטל, משיבת הר עציון, שביקש להסביר את המשמעות הדתית של המלחמה, התגבשה תנועת "גוש אמונים". לפי מצעו, "גוש אמונים" שאף לעודד את הציבור השרוי בדיכאון ו"להביא לתנועת התעוררות גדולה בעם". הגוש קיווה להרחיב את ההתנחלות ולהופכה לגורם מרכזי בציונות הדתית ובציבור.¹⁷ התנועה פעלה בתיאום עם חוגי ה"צעירים" במפד"ל, בהנהגת זבולון המר ויהודה בן-מאיר, ואלה ביקשו לדחוק את רגליהם של השרים הוותיקים יוסף בורג, יצחק רפאל וזרח ורהפטיג. רוב מקימי "גוש אמונים" היו בוגרי ישיבת "מרכז הרב" בירושלים, שמנהיגה היה הרב צבי יהודה קוק, ובהם הרב משה לוינגר וחנון פורת, ממקימי היישוב היהודי בחברון וכפר עציון אחרי מלחמת ששת הימים. הם היו מודאגים ממדיניות הממשלה עוד לפני המלחמה, אך חששו לצאת נגדה. הכרסום בסמכותה תרם להחלטה להקים את הגוש, ויוזמו עמדו על כך שמפד"ל תתחייב למדיניות של "שלמות הארץ".¹⁸

פן אחר של המשבר היה הפן הכלכלי. בחודשים אלו התמודדה ישראל עם גירעון הולך ומעמיק על רקע הוצאות המלחמה, שנבעו מהצורך להצטייד מחדש ולהחזיק כוחות רבים של אנשי מילואים, על רקע עליית מחירי האנרגיה, שהוחרפה בעקבות חרם הנפט שהכריזו מדינות ערב החברות בארגון המדינות המייצאות נפט (OPEC). החרם, שהוכרז ב-20 באוקטובר

¹⁵ מוטי אשכנזי, "תנועת המחאה שלאחר מלחמת יום הכיפורים: מבט רטרוספקטיבי", בתוך: צמרת ויבלונקה, **העשור השלישי**, עמ' 165-170.

¹⁶ תמר גולן, "מתייחסים לג. מאיר בבזז ולמשה דיין כאילו היה רוצח", **מעריב**, 8 במארס 1974.

¹⁷ מיכאל פייגה, "עד שהראש ישבור את הקיר: ראשית דרכה של תנועת גוש אמונים", בתוך: צמרת ויבלונקה, **העשור השלישי**, עמ' 350-355; מיכאל פייגה, "המלחמה הנוראה היא: שתי אפשרויות לזיכרון מלחמת יום הכיפורים", **זמנים**, 84, 2003, עמ' 70-85.

¹⁸ Susan Hattis Rolef, "The Domestic Fallout of the Yom Kippur War", *Israel Affairs*, 6:1, 1999, p. 188.

1973 על ארצות הברית ועל מדינות נוספות במערב שתמכו בישראל, כגון הולנד ופורטוגל, הביא לעלייה תלולה במחיר הנפט. שר האוצר פנחס ספיר מינה את הפרופסור לכלכלה מיכאל ברונו לעמוד בראש ועדה להחזרת המשק לפעילות תקינה. כעבור שנים סימן ברונו את שנת 1973 כך: "נקודת שבר חסרת תקדים בכל נתון שעל פיו תימדד. נעצרה הצמיחה, נכנסנו למשברים חריפים במאזן התשלומים, ומעל הכול התפתח פה תהליך אינפלציוני שלא היה כמותו. אחרי מלחמת יום הכיפורים החלה תקופת כיפורים בתחום הכלכלי".¹⁹

כבר ב־10 בדצמבר 1973, בנאום לפני הלשכה לייעוץ כלכלי לשר, מנה ספיר כמה מהגורמים למשבר. לדבריו, באותו רגע, הבעיות העיקריות הן מחסור בכוח אדם ובאמצעי תובלה עקב המשך הגיוס וקושי להבטיח הכנסה סבירה למגויסים ולמובטלים זמנית בשל המלחמה. הממשלה הנהיגה צעדים לחיסכון בדלק, מלווה חובה ומרצון וקיצוצים בסובסידיות.²⁰ ב־28 בינואר 1974 הציג ספיר תקציב נוסף של יותר מ־11 מיליארד ל"י בכנסת כדי להתמודד עם צורכי הביטחון ועם מימון הוצאות המלחמה, אחרי שכבר נוסף מיליארד ל"י לביטחון. תקציב זה היה 60% מהתקציב המקורי. ספיר ביקש להעריך את המחיר הכלכלי הריאלי שעלתה המלחמה למשק, בכללו הוצאות ביטחון ישירות, הצורך בחידוש המלאי, "אחזקת הצבא לאורך הגבולות זמן רב, עזרה למשפחות שיקריהן נפלו ולא לה שפגעו והפסד התפוקה למשק".²¹ האומדנים נעו בין 4 מיליארד ל־10 מיליארד דולר, סכום כבד הכולל את הפסדי המשק ואת מחיר אובדן הציוד הצבאי שהוחלף בציוד משוכלל ויקר יותר.²²

כדי לממן את ההוצאות נזקקה הממשלה לסיוע כלכלי נדיב מארצות הברית. ב־20 באוקטובר 1973 נודע שהנשיא ניקסון הגיש לקונגרס את חוק

¹⁹ מיכאל ברונו, "הבראת המשק בפרספקטיבה היסטורית", **הרבעון לכלכלה** 141, יולי 1989, עמ' 89–113.

²⁰ **דברי ספיר לפני הוועדה המייעצת, הלשכה לייעוץ כלכלי לשר האוצר**, 10 בדצמבר 1973, אה"מ, גל 57489/18.

²¹ **דברי שר האוצר בכנסת**, 28 בינואר 1974, אה"מ, גל 57489/18. ראו גם את **התזכיר האפור** על הוצאות המלחמה ועל צורכי ישראל שהועבר לארצות הברית בראשית פברואר 1974, אה"מ, חצ 6857/8.

²² דן גלעד, "1973–1984: קיפאון ואינפלציה גואה", בתוך: חיים אופז (עורך), **כלכלת ישראל: התפתחות, מאפיינים, מדיניות**, ירושלים: משרד החינוך, התרבות והספורט – מרכז ההסברה, 1998, עמ' 16–18.

הסיוע לישראל בסך 2.2 מיליארד דולר כסיוע חירום ביטחוני.²³ בנאומו בינואר 1974 ציין ספיר סיוע זה, ובאותו תקציב נכלל סכום של מיליארד ומאה מיליון דולר, חלק מהסיוע שאושר.²⁴ זו הייתה נקודה שניצלו היטב הנשיא וקיסנינג'ר בפניות לממשלה ולגולדה מאיר אישית בזמן המשא ומתן עם סוריה כדי לשכנעם שארצות הברית היא ידידה שאפשר לסמוך עליה.

לנוכח הלחץ המדיני ולנוכח הצרכים הכלכליים נאלצה ראש הממשלה, שבעבר נקטה מדיניות נוקשה ולא הייתה מוכנה לוותורים טריטוריאליים, לאמץ עמדה פשרנית יותר. היא חששה שאם תפרוץ מלחמה נוספת, לא תזכה ישראל לאספקה באמצעות הרכבת האווירית, כפי שזכתה במלחמת יום הכיפורים.²⁵ כבר בשלב המשא ומתן עם מצרים הסכימה ישראל לנסיגה ראשונה משטח שכבשה במלחמת ששת הימים ולהשארת כוחות מצריים ברצועה שכבשה ממזרח לתעלת סואץ. היא קיבלה ערובות מארצות הברית והצבת כוח או"ם כדי להבטיח שמצרים לא תחזור לתקוף את כוחותיה בסיני. ההסכם עם מצרים הושג בקלות יחסית על רקע מצבה הקשה של הארמייה השלישית המצרית המכותרת ועל רקע רצונה של ישראל לשחרר את אנשי המילואים. כל יום של גיוס עלה למשק כ-25 מיליון לירות והיה כרוך באובדן תוצר חמור.²⁶ הסכם הפרדת הכוחות נחתם ב-18 בינואר 1974. מי שתרום להצלחת המשא ומתן לא היה שר החוץ אבן אלא שר הביטחון דיין, שהיה בעל חשיבה גמישה יותר ויצירתית ממאיר. לאחר החתימה עמד על הפרק הסכם דומה עם סוריה. אולם ישראל לא הסכימה לפתוח במשא ומתן ללא פתרון לבעיית השבויים.

סוגיית השבויים בחזית הסורית

בסוף אוקטובר 1973, לראשונה משנת 1948, לישראל היו מאות חיילים נעדרים, שחלקם הוגדרו כשבויים. עובדה זאת ותמונותיהם שהוצגו בערוצי הטלוויזיה הערביים, עוררו תגובות קשות בציבור והוסיפו לאובדן האמון

²³ חגי צורף ומאיר בוימפלד, "יבוא יום ויפתחו את הארכיונים": ממשלת גולדה מאיר ומלחמת יום הכיפורים, ירושלים: כרמל, 2022, עמ' 284 (להלן: צורף ובוימפלד, יבוא יום).

²⁴ דברי שר האוצר בכנסת, 28 בינואר 1974, אה"מ, גל 57489/18.

²⁵ דברי מאיר בישיבת ממשלה, 15 בינואר 1974, בתוך: חגי צורף (עורך), גולדה מאיר, הרביעית בראשי הממשלה, מבחר תעודות ומבואות מפרקי חייה (1978–1998), ירושלים: ארכיון המדינה, 2016, עמ' 605 (להלן: צורף, גולדה מאיר). היא חזרה על נימוק זה במהלך המשא ומתן.

²⁶ שם, עמ' 599.

במסד הצבאי. הסורים, ובשלב הראשון גם המצרים, סירבו לפעול לפי אמנת ז'נווה משנת 1949, הקובעת את זכויותיהם של שבויי מלחמה. בכך פעלו כמו בני חסות אחרים של הסובייטים, כגון צפון וייטנאם, וכפי שפעלו מדינות ערב עצמן במלחמת ההתשה. הם השתמשו בשבויים למטרות מדיניות, כקלף מיקוח.²⁷ כשנודע לישראל שחלקם נרצחו, היא הגישה תלונה על כך לאו"ם ולארגון הצלב האדום הבין-לאומי, האמון על הטיפול בשבויים לפי אמנת ז'נווה.²⁸ לעומת זאת ישראל ראתה בהחזרת שבויים וגופות הנופלים ובבירור גורל הנעדרים עיקרון מקודש, ופעלה על פי אמנת ז'נווה ביחס לשבויים שבידיה. היא מסרה רשימות שמות ואפשרה ביקורים של נציגי הצלב האדום. כבר ב-22 באוקטובר החליטה הממשלה שלא תסכים להפסקת אש ללא חילופי שבויים.²⁹

בזמן הלחימה הוטל איפול על מספר השבויים והנעדרים מטעם הצנזורה הצבאית. לאחר הפסקת האש הודיע שר החוץ שמצרים מסרה מידע על השבויים שבידיה. אולם על אף החובה לזהות את כל השבויים הללו ללא דיחוי סירבה סוריה למסור לצלב האדום רשימה שמית שלהם. לפי דיווחים בעיתונות, ב-25 באוקטובר הודיע קצין סורי לעיתון לבנוני באופן בלתי רשמי שיש בידיה חמישים שבויים ממוצב החרמון שנפל בראשית המלחמה.³⁰ באותו יום הוקמה קבוצה של אימהות ושל נשות השבויים, וזו הגישה עצומה הקוראת לממשלה לקדם חילופי שבויים תוך 24 שעות.³¹

על רקע חוסר הוודאות התפתחו תסיסה וההתמרמרות בקרב בני המשפחות, ואלה הוחרפו לאחר שנודע שישראל הסכימה בלחץ ארצות הברית להעביר אספקה לארמייה השלישית המצרית המכותרת.³² מכתב

²⁷ Alexander Bligh, "The 1973 War and the Formation of Israeli POW Policy – A Watershed Line?" in Udi Lebel, Eyal Lewin eds., *The Yom Kippur War and the Reshaping of Israeli Civil-Military Relations*, Lexicon: Lanham MD, 2015, pp. 121–126. המקורות של בליי מתמקדים במהלכים במלחמת ההתשה ובמלחמת יום הכיפורים ומייד אחריו. הוא אינו מנתח לעומק את המקרה של סוריה.

²⁸ העתק מן התלונה נשלח לשגרירות בווינגטון. **קדון לדיניץ**, 9 בנובמבר 1973, אה"מ, חצ 6807/5.

²⁹ Memorandum of Conversation, Golda Meir to the Secretary of State, October 22, 1973, *Foreign Relations of the United States*, Vol. 25, p. 657 (below, *FRUS* 25).

³⁰ סופר "דבר" לעניינים ערביים, "בידי סוריה 50 שבויים ממוצב החרמון", **דבר**, 25 באוקטובר 1973.

³¹ "אמהות ונשים קוראות להחלפת שבויים מיד", **דבר**, 25 באוקטובר 1973; עצומה לממשלה, אה"מ, ג 6499/1.

³² דברי מאיר בישיבת הממשלה, 28 באוקטובר 1973, אצל: צורף, **גולדה מאיר**, עמ' 573.

מחאה נוסף נשלח לממשלה ונערך דיון בכנסת לפי דרישת הליכוד, ובו דרש בגין שלא להעביר עוד אספקה לארמייה השלישית. כמו כן ביקש לתבוע מנשיא מצרים אנוואר סאדאת שיתערב אצל הסורים למען שחרור השבויים הישראליים. הוא התייחס גם להבטחות ארצות הברית בעת הפסקת האש לקבל התחייבות מברית המועצות בעניין השבויים.³³

ב־29 באוקטובר מסרו המצרים רשימת שבויים פצועים בפגישה עם נציגים ישראלים שנערכה בקילומטר ה־101 בכביש סואץ–קהיר. לאחר חתימת "הסכם שש הנקודות" בין הצדדים בנובמבר 1973 הוחזרו כל השבויים שבמצרים לישראל. הם זכו לקבלת פנים חמה ואוהדת מצד ראש הממשלה ומצד שר הביטחון, שלא נעדר ממנה רווח פוליטי. בשלב זה הפכו משפחות הנעדרים בחזית הסורית לקבוצת הלחץ העיקרית שהשפיעה מאוד על שרי הממשלה, בייחוד על גולדה מאיר. לדעת מקורביה, מאיר, שהייתה רגישה מאוד לביקורת והייתה רגילה להיות מוקפת הערצה ופופולריות בקרב הציבור, עברה מעין משבר אישי אחרי המלחמה.³⁴ רגישותה לביקורת והרגשתה שאינה זוכה לתמיכת חברה למפלגה באו לידי ביטוי בעיקר בישיבות מרכז מפלגת העבודה והסיעה בכנסת, והן הלכו וגברו בחודשים אלו.

לפי נתונים שהיו בידי ישראל, כ־131 נעדרים היו בחזית הסורית, ואלה נחשבו שבויים. נפוצו שמועות שרבים מהם נרצחו בידי הסורים, וב"מעריב" התפרסם דיווח המבוסס על מקורות בצלב האדום, שנרצחו 100 שבויים. אף שהצלב האדום הכחיש את הידיעה, הודיעה ישראל שלא תפתח במשא ומתן עם סוריה לפני מסירת הרשימה.³⁵ בנאומו של בגין בכנסת ב־13 בנובמבר, שכבר הוזכר, הוא תקף את הממשלה בנושא השבויים וטען שאין היא עומדת בהבטחותיה.³⁶

³³ חגי אשד, "המאמץ הישראלי העיקרי מתרכז בטיפול בשבויים", **דבר**, 30 באוקטובר 1973; **דברי הכנסת**, 30 באוקטובר 1973, עמ' 4851–4858.

³⁴ במשאל דעת קהל שנערכו בשנות כהונתה של גולדה מאיר לפני 1973 הביעו 80% מהנשאלים שביעות רצון מהדרך שבה היא ממלאת את תפקידה. ראו למשל: צורף ובויםפלד, **יבוא יום**, עמ' 33, 41, 74–75 ועוד. ראו גם צורף, **גולדה מאיר**, עמ' 584, 599; יחיעם ויץ, "סמכותיות ללא ראיית הנולד: גולדה מאיר – ראש הממשלה הרביעי של ישראל, 1969–1974", בתוך: צמרת ויבלונקה, **העשור השלישי**, עמ' 94–101.

³⁵ שרי דובר, "100 שבויים ישראלים עונו ונרצחו בידי הצבא הסורי ברמת הגולן", **מעריב**, 7 בנובמבר 1974.

³⁶ **דברי הכנסת**, כרך 68, 13 בנובמבר 1973, עמ' 4596.

כדי לפתור את בעיית השבויים, כבר בשלב מוקדם נאלצה ישראל להציע נסיגה משטח שכבשה בסוריה בזמן המלחמה. בתשובה לטענות ישראל באו"ם שסוריה אינה פועלת לפי אמנת ז'נווה, הגישה סוריה תלונות למועצת הביטחון על יחסה של ישראל לאזרחים בשטחים שכבשה ועל גירוש הכפריים משטחים אלו. פעולות אלו גם הן עומדות בניגוד לאמנה. בנובמבר 1973 הודיעה ישראל לסורים באמצעות ארצות הברית, האו"ם והצלב האדום שהיא מוכנה להיענות לדרישתם ולאפשר ל-15 אלף כפריים שעזבו את בתיהם במלחמה לחזור לשטח שבשליטתה. היא אף הציעה להעביר לאו"ם את המוצבים הסוריים שכבשה בחרמון, תמורת החזרת השבויים.³⁷ ויתור זה היה עתיד להקשות על הממשלה בהמשך בעת הדיונים על הפרדת הכוחות. בתגובה על ההצעה דרשו הסורים לפנות את כל השטחים שנכבשו ב-1973 ולהכיר באנשי אש"ף כלוחמים,³⁸ אולם ישראל לא נענתה לדרישות אלו.

במשרד החוץ, שניהל את המגעים עם הצלב האדום, הבינו שהשבויים משמשים בני ערובה בידי הסורים. באיגרת למנכ"ל המשרד קבע נציג המשרד מרדכי קדרון שברור שהסורים מבינים היטב את ערך הקלף שבידיהם, שלא מעניינת אותם אמנת ז'נווה ושהבעיה תיפתר רק בעסקה מדינית וטריטוריאלית, כלומר, נסיגה. גם נציג הצלב האדום בישראל קובנר חשב שבעיית השבויים תוכל להיפתר רק ב"חבילה גדולה".³⁹

לקראת כינוס ועידת ז'נווה בדצמבר 1973 לחץ קיסינג'ר, שלא רצה שישראל ומצרים יגיעו להסכמה בשיחות הקילומטר ה-101 ללא תיווך אמריקני, להפסיק את השיחות. הוא גם ביקש לאפשר לסובייטים להשתתף בוועידה כנותני חסות באופן סמלי. הממשלה הסכימה בהסתייגויות רבות, אבל היא הייתה נחושה בדעתה שלא לוותר בעניין השבויים. במברק לשגריר ישראל בוויינגטון שמחה דיניץ ב-26 בנובמבר סיפר מנכ"ל משרד ראש הממשלה מרדכי גזית שיש לחץ רב על הממשלה שלא להשתתף בוועידה כלל בטרם ישוחררו השבויים. לדבריו, "הידיעות על הרציחות מסעירות את הציבור ובצדק". דיניץ מסר לקיסינג'ר שראש הממשלה מתקשה להעביר החלטה על

37 מסר לסיסקו מיריב, אה"מ, ג 6695/3. הודעה על כך נמסרה גם למשפחות הנעדרים, 8 בנובמבר 1973; דברי שר הביטחון בפגישה עם הורי הנעדרים בחזית הצפון ב-15 בנובמבר 1973, אוסף תיעוד המחלקה להיסטוריה.

38 דברי דיין, שם.

39 קדרון למנכ"ל משרד החוץ, 19 בנובמבר 1973, שם; **שיחת קדרון עם מ' קובנר,** 23 בנובמבר 1973, אה"מ, חצ 6807/5.

הסכמה עקרונית להשתתף בוועידה על רקע זה.⁴⁰ ב־16 בדצמבר היא הודיעה על החלטת הממשלה שלא להשתתף בשיחות עם הסורים בז'נווה עד שלא תימסר רשימת שבויים. האמריקנים הסכימו לתנאי זה, ובמזכר הבנה עם ישראל בעניין הוועידה הבטיחו לעשות מאמץ להשפיע על הסובייטים ועל הסורים למסור את הרשימה ולפעול לפי אמנת ז'נווה. אם לא יצליחו ואם תסרב ישראל לדון עם הסורים, תגלה ארצות הברית הבנה לעמדתה.⁴¹

הסורים החליטו בסוף שלא לבוא לז'נווה בטענה שהובטח להם הסכם הפרדת כוחות עוד לפני כינוסה. לנוכח סירובם שוב נפוצו שמועות בישראל שהסיבה האמיתית היא שכל השבויים נרצחו. פעולות המחאה של המשפחות נמשכו לצד פניות לשגרירות סוריה בחו"ל ולגורמים בין-לאומיים. גם נציגי הממשלה פנו לכל הגורמים האפשריים. למשל, במכתבה של מאיר למשפחות הטייסיים המוחזקים בסוריה, היא מספרת על פניות קיסינג'ר וניקסון עצמו לסובייטים כדי שישפיעו על הסורים בעניין, אך אלו הסתיימו ללא הצלחה.⁴²

בראשית ינואר 1974 התמקד עיקר תשומת הלב של הממשלה בניסוח של הסכם ההפרדה עם מצרים ושל מזכר הבנה נוסף עם ארצות הברית. בישיבת ממשלה ב־13 בינואר נמסר שקיסינג'ר ייסע גם לדמשק במסע דילוגי בין ישראל לקהיר, כי נרמז שהסורים מוכנים לשאת ולתת על הפרדת כוחות. לדברי השר אלוך, יש "עניין מיוחד בנסיעתו בגלל השבויים ואי-הבהירות במצבם ובגורלם". בסוף הישיבה הוחלט להודיע לקיסינג'ר שישראל מוכנה לשאת ולתת עם סוריה בסוגיה זו בתנאי שיימסרו לה רשימות השבויים ושיותר לצלב האדום לבקרים.⁴³

לישראל היה עניין גם לייצב את הפסקת האש, שלא שמרו הסורים. בישיבת ממשלה ב־17 לחודש שאל השר ורהפטיג, אחד השרים הספקניים ביותר בייחס להסכמים עם מדינות ערב, אם ישראל אכן מעוניינת בהסכם עם סוריה, כיוון שבניגוד לחזית המצרית, נמסר לו שעמדתה הצבאית בצפון היא טובה. גולדה מאיר השיבה שישראל מעוניינת בהסכם כיוון שיש יריות, הרוגים ופצועים בחזית הסורית. דברי השרים מעידים על ערפל רב בקשר

40 גזית לדיניץ, 26 בנובמבר 1973, שלו לגזית, 26 בנובמבר 1973, אה"מ, 7024/10.

41 20, 1973, Text of the Memorandum of Understanding, December 20, 1973, FRUS 25, p. 1165, אה"מ, חצ 6823/5.

42 גולדה מאיר אל משפחות הטייסיים, 25 בדצמבר 1973, אה"מ, 7084/6.

43 סטנוגרמה מישיבה מז'שלד של הממשלה, 13 בינואר 1974, אה"מ,

לגורל השבויים. ורהפטיג הביע חשש שכאשר ייוודע מצבם, תהיה אכזבה גדולה בציבור. אבן הזכיר לו שעשרה שבויים הוצגו בטלוויזיה. הרמטכ"ל דוד אלעזר אמר בתגובה לשאלת ורהפטיג שהקו הנוכחי הוא טוב, אבל גם הקו הקודם היה טוב מאוד, נוח ומצוין. "ההפרש בין זה לזה הוא, כולו או בחלקו, פונקציה של השיקול המדיני, אם אנחנו רוצים תקריות או לא, אם רוצים אנחנו להחזיק יותר מילואים או פחות מילואים". כרגע צה"ל מחזיק שם שתי דיוויזיות [אוגדות].⁴⁴

אינטרס ישראלי נוסף בהסכם עם סוריה היה קידום היחסים עם מצרים. לפי הסכם הפרדת הכוחות, השטח שכבשה מצרים בסיני נותר בידיה, ונשיא מצרים הבטיח לפתוח שוב את תעלת סואץ למעבר ספינות ולשקם את ערי התעלה שנהרסו במלחמת ההתשה. סאדאת קיווה להגיע לעוד הסכם שיחזיר לידי מצרים חלק גדול מסיני. אבל לשם כך הוא נזקק לגיבוי מצד מדינות ערב ולהסכם עם מדינה ערבית נוספת. כך הפך הסכם הפרדה בין ישראל לסוריה לאינטרס מצרי ואמריקני. קיסינג'ר אמר פעמים מספר בשיחות, כשנשאל מה הוא השלב הבא ביחסים עם מצרים, שהשלב הבא הוא הסכם עם סוריה.⁴⁵

ב־20 בינואר טס קיסינג'ר לדמשק ונפגש עם הנשיא חאפז אל־אסד. לאחר מכן נפגש עם אלון, עם אבן ועם דיניץ בשדה התעופה. לדבריו, שמע מאסד דברים קשים על סאדאת. עם זאת בסוף הסכים אסד לדון במתווה להפרדת כוחות. הוא טען שהשבויים במצב טוב ושרטט קווים לנסיגה ישראלית ניכרת בגולן. קיסינג'ר ידע שישאל תדחה את ההצעה, אך היה מעוניין להציגה כשלב ראשון במשא ומתן.⁴⁶ סאדאת שלח מסר לגולדה מאיר באמצעות קיסינג'ר על חשיבות הסכם הפרדה עם סוריה. דיניץ, שהעביר את המסר, חשד שמדובר ביוזמה של קיסינג'ר, כחלק ממסע לחצים על ישראל שנועד להביא גם להסרת חרם הנפט על ארצות הברית.⁴⁷ בתשובת ראש הממשלה לסאדאת היא הסבירה את בעיית השבויים המונעת מישראל להיכנס למשא ומתן עם הסורים ואת מצוקתן של המשפחות.⁴⁸

44 סטנוגרמה מישיבה נ/שלד של הממשלה, 17 בינואר 1974, אה"מ, שם.

45 ראו גם דברי דיין בהתייעצות שרים, 29 באפריל 1974, אה"מ, א 7073/17.

46 סיוכום הפגישה עם קיסינג'ר, 20 בינואר 1974, אה"מ, א 7069/7; FRUS 26, Scowcroft to Nixon, Kissinger's report on his conversation with President Asad, January 20, 1974, p. 105.

47 דיניץ לגזית, 26 בינואר 1974, אה"מ, א 7069/7.

48 גזית לדיניץ, 27 בינואר 1974, אה"מ, שם.

עמדת ישראל בעניין השבויים הייתה מכשול לתוכניותיו של קיסינג'ר. לדברי אלון, המזכיר רצה לכנס את הממשלה כבר ב-20 בינואר באופן מיוחד כדי לקבל החלטה באשר למשא ומתן עם סוריה. אלון ואבן סירבו והבהירו שלא יישלח נציג לווינגטון עד שלא יקבלו את הרשימה. הממשלה אישרה את החלטתה הקודמת בעניין זה.⁴⁹ ב-23 לחודש נמסר לדיניץ שתגובת ראש הממשלה לרעיונות שהביא עימו המזכיר מדמשק היא שלילית. ישראל מסרבת לדון במועד לדיון או להידבר עליו עד שתהיה תזוזה בנושא השבויים.⁵⁰

כמוצא למבוי הסתום הציע דיניץ לקיסינג'ר שהסורים ימסרו למזכיר עצמו את הרשימה, וכך תוכל ישראל להתחיל לדון עם האמריקנים.⁵¹ רעיון דומה הגישו המצרים לקיסינג'ר, והוא ביקש לאמצו ולעבד "סצנריו" להעברת הדברים לכל צד באמצעות תיווכו.⁵² בישיבת ממשלה ב-3 בפברואר סיפרה מאיר על הצעה נוספת של קיסינג'ר הדומה לרעיונו של דיניץ, ולפיה תציע ישראל קו חדש עבור סוריה, ברגע שרשימת השבויים תהיה בידיו שלו. לדבריה, קיסינג'ר והמצרים הציעו מהלך דומה תמורת מידע על מספר השבויים בלבד, ללא שמותיהם, אך היא סירבה להצעה זו. לפי מה ששמעה, המספר הוא 28 (למעשה היו ברשימה 62 חיילים ושלושה אזרחים). שרים רבים התנגדו לרעיון, וישראל גלילי הביע חשש מתגובת דעת הקהל אם ייוודע שהממשלה ויתרה על תנאיה. אבן ושרים אחרים תמכו בהיענות להצעה. בסוף הוחלט להודיע לקיסינג'ר שהממשלה תהיה מוסמכת להגיש לו רעיונות לאחר שיקבל את רשימת השבויים ושיתאפשר ביקור של הצלב האדום.⁵³

ב-5 בפברואר העביר קיסינג'ר הצעה לאסד שתחילה יימסר מספר השבויים לו, ואחר כך רשימת השמות תימסר לנציגות סוריה בווינגטון. לאחר ביקור הצלב האדום אצל השבויים תמסור ישראל הצעה קונקרטית להפרדה. אולם באותו זמן כרך קיסינג'ר את המשא ומתן עם ישראל עם הסרת חרם הנפט, לאחר שנודע לו מהסעודים שסוריה פעלה כדי למנוע את

49 סטנוגרמה מישיבה נב/שלד של הממשלה, 27 בינואר 1974, אה"מ.

50 גזית לדיניץ, 23 בינואר 1974, אה"מ, א 7059/9.

51 דיניץ לגזית, 23 בינואר 1974, 25 בינואר 1974, אה"מ, א 7069/7.

52 דיניץ לגזית, 31 בינואר 1974, אה"מ, שם.

53 סטנוגרמה מישיבה נט/שלד של הממשלה, 3 במארס 1974, אה"מ.

ההסרה עד שתהיה התקדמות בהפרדת הכוחות. הוא הודיע שלא ימשיך במאמציו למען הסכם ההפרדה עד שיוסר החרם.⁵⁴ לנוכח הלחץ האמריקני קיבלו הסורים את הצעתו להעברת הרשימות בו זמנית עם תשובה ישראלית להצעתם להפרדת כוחות. ב-7 בפברואר קיבל קיסנינג'ר מסר מהסורים שהם מחזיקים ב-65 שבויים.⁵⁵ הודעה על כך נמסרה לידיעתה של גולדה מאיר בלבד באמצעות דיניץ.⁵⁶

בעיתונות נפוצו ידיעות שהממשלה נכנעה ללחץ אמריקני והסכימה להגמיש את עמדתה בעניין השבויים.⁵⁷ ב-8 בפברואר הצהירה גולדה מאיר בפגישה עם ועד יישובי הגולן והגליל העליון שרמת הגולן הוא חלק בלתי נפרד ממדינת ישראל ושאינן כל אפשרות לתזוזה מקווי הפסקת האש של יוני 1967 כולל העיר קונייטרה. הצהרה זו הרגיזה מאוד את הסעודים. אף על פי כן בעקבות פגישת פסגה של מנהיגים ערבים, בהם אסד וסאדאת, בימים 19–20 בפברואר הגיעו שרי החוץ של סעודיה ושל מצרים לווינגטון עם רשימת השבויים ומסורה במעטפה סגורה לקיסנינג'ר. הם הבטיחו להסיר את חרם הנפט תוך שבועיים וביקשו מהנשיא לשלוח את קיסנינג'ר למזרח התיכון כדי לקדם את המגעים בין ירושלים לדמשק. ניקסון הסכים לשליחותו של קיסנינג'ר, אך דחה את הניסיון לקשור בין הסרת חרם הנפט להפרדת הכוחות. הוא הזכיר לשרים שבשלב זה עדיין לא הוקמה ממשלה בישראל.⁵⁸ ב-26 בחודש נפגש קיסנינג'ר עם אסד וקיבל רשות להעביר את רשימת השמות לישראל. אסד הבטיח לאפשר ביקורים של הצלב האדום אצל השבויים.

מסירת הרשימות לישראלים ב-27 בפברואר הביאה להקלה רבה. הממשלה החליטה שהחלפת השבויים תהיה הסעיף הראשון בכל הסכם הפרדה. ב-1 במאוס ביקר הצלב האדום את השבויים. בישיבת ממשלה ב-3 בו הודתה גולדה מאיר שהיא ידעה שרשימת השבויים בידי קיסנינג'ר "כמה ימים" לפני בואו. אבן ציין שיש ציפיות לא מציאותיות בציבור שהפרדת הכוחות עם

⁵⁴ FRUS 26, Telegram to the US Interests Section in Syria, message for President Asad, 5, February 1974, pp. 108–110.

⁵⁵ Henry Kissinger, *Years of Upheaval*, Boston: Little, Brown and Company, 1982, p. 940.

⁵⁶ לפי דיווח אצל פרידמן, "המערכה", עמ' 132.

⁵⁷ סוכנות "עיתים", "אלון: הידיעות כאילו הסכימה ישראל לפשרה בעניין השבויים – עלילת דם", מעריב, 7 בפברואר 1974.

⁵⁸ FRUS 37, p. 911–917; דיניץ לגזית, 119/2/1974, אה"מ, א 7060/8.

סוריה תהיה דומה להסכם עם מצרים, כולל שחרור השבויים מייד. הוא ציטט מדברי קיסנינג'ר שההבדל הוא שסאדאט רוצה למנוע מלחמה, ואילו אסד רוצה להשמיד את ישראל. אילולא הלחץ האמריקני והמצרי לא היה מוסר את רשימת השבויים. על אף תלונותיהם של הורי השבויים נגד הממשלה, שאותן הביעו מעל במת כלי התקשורת, קבע אלון שקבלת השמות היא הישג גדול המאפשר כושר עמידה במאבק בסוריה.⁵⁹

ממשלת ישראל צלחה את השלב הראשון במשא ומתן והצליחה לעמוד בתנאים שקבעה לעצמה, ללא ויתור על הערך המקודש של השבת שבויים. למרות הביקורת בתקשורת ובכנסת לא הייתה התגייסות המונית בנושא. כפי שדליה גבריאלי-נורי כותבת על המשא ומתן המפרך להחלפת השבויים: "[הוא היה] עתיד להירשם כנקודת זכות נדירה בחשבונה של ממשלת ישראל, ולשמש הוכחה לדאגתה, רצינותה ובעיקר אחריותה. בעצם ההצלחה היה כדי לאזן במשהו את התנהלותה הכושלת של הממשלה ערב המלחמה ובמהלכה, שכונתה אז 'המחדל'".⁶⁰ עתה יוכלו מנהיגי המדינה בממשלה ובמערכת הביטחון להתפנות לנושא קשה יותר: ניסוח הצעה להפרדת כוחות ולמעשה – לנסיגה.

ניסוח ההצעה הראשונה להפרדת כוחות

לקראת בואו של קיסנינג'ר, ב-24 בפברואר נערכה ישיבת ממשלה ראשונה בעניין תוכנית ישראל לנסיגה. הרמטכ"ל הציג את התוכנית המרבית של צה"ל לנסיגה בתוך המובלעת ולחלוקתה לשלושה אזורים, אזור סורי, אזור הפרדה בידי האו"ם ואזור ישראלי, כולל מוצבי החרמון. אזרחים סורים יוכלו לחזור לשטח. ההצעה כללה תוכנית לדילול כוחות המקביל לסידורים שנקבעו בהסכם עם מצרים. במרחק 30–40 קילומטרים לא יהיו טילי קרקע-אוויר. שר המשטרה שלמה הלל הזכיר לחבריו שישראל כבר הציעה לאפשר לכל תושבי המובלעת לחזור להעביר את מוצבי החרמון שנכבשו במלחמה לפיקוחו של האו"ם תמורת השבויים. היא לא תוכל להציע עכשיו פחות.

בישיבה זו לראשונה התעורר חשש לגורל היישובים הישראליים בגולן. השרים בורג ומשה קול הביעו דאגה שהסורים יפרו את ההסכם ויטרידו

59 סטנוגרמה מישיבה נט/שלד של הממשלה, 3 במארס 1974, אה"מ.

60 דליה גבריאלי-נורי, "שבויים בתרבות הישראלית 1948–2008", פוליטיקה 18, סתיו 2008, עמ' 173–193.

באש את היישובים. בורג גם הזהיר מפני התעוררות ציבורית, שתתבטא במשלחות ובמכתבים נגד הנסיגה. אלון השיב שהוא מבין את הספקות, אך מתיישרים שהולכים לאזורי ספר מקבלים על עצמם את הסיכונים. כדי לדאוג להם באמת יש צורך בהסכם שייצב את הפסקת האש. הממשלה כבר החליטה על כניסה למשא ומתן, אבל ספק אם הסורים יקבלו את ההצעות שהציג הרמטכ"ל. אלון הוסיף נימוקים לחתימה על הסכם: הדאגה לשבויים והצורך להקל על המצרים. דיין ציין שהמלחמה בסוריה עלולה להתלקח שוב, ולדעתו, המשך הישיבה בקו הנוכחי יביא בוודאות למלחמה. גולדה מאיר הזהירה שהסורים ידרשו נסיגה מעבר ל"קו הסגול", אבל, הוסיפה, מתוך חשש לדרישות בהמשך לא ניתן להציע שעכשיו לא יעשה דבר. היא מעוניינת לסייע לאמריקנים בהסרת חרם הנפט, לעזור לנשיא ניקסון וגם לעזור למצרים. הרמטכ"ל אישר שלדעתו הסורים יגישו דרישה קיצונית לנסיגה, הדומה למה שקיבלו המצרים, בכללה שטח שלא נכבש ב-1973. לכן הגדיר את הצעת צה"ל "אופטימית". בסוף הוחלט להסמיך את נציגי הממשלה להעביר לקיסנינג'ר את הרעיונות שהציג הרמטכ"ל.⁶¹

ב-27 בפברואר נפגש קיסנינג'ר עם צוות המשא ומתן, ובו השתתפו ראש הממשלה, אבן, אלון, דיין, דיניץ, אלעזר ואחרים. הוא הסביר כי אינו מצדיק את ההסכם עם סוריה בנימוקים צבאיים. לדעתו, תוכן ההסכם כלל אינו חשוב. עצם החתימה עם מדינה ערבית רדיקלית הוא חשוב, וכן יש חשיבות לעידוד מדינות ערב המתונות, בהן מצרים, ולהרחקת הסובייטים מהזירה.

גם נימוקי השרים לדחיית האפשרות של נסיגה מעבר ל"קו הסגול" לא היו צבאיים. הם התייחסו בעיקר ליישובים, וראש הממשלה טענה שהיות שישראל לא הפסידה שטח במלחמה, אין בסיס לתביעה שתוותר על שטח מעבר לקו 6 באוקטובר. היא גם התרעמה על כך שאסד אינו שומר על הפסקת האש וממשיך לפגוע ביישובים ולגרום להרוגים ולפצועים.

לאחר שהוצג לו הקו המוצע, התנער ממנו קיסנינג'ר בטענה שאינו רציני ושאינו בכוונתו להציגו לסורים. הוא הציע לדחות את תחילת המשא ומתן בעשרה ימים ולשלוח נציג ישראלי לווינגטון, ובהמשך יגיע גם נציג סורי. הוא הציע ששר הביטחון או מי שיחליפו יבוא לווינגטון (באותו זמן איים דיין בהתפטרות ובסירוב לצרף את חטיבת רפ"ב במפלגת העבודה לממשלה).

כבר בישיבה זו קיבל קיסנינג'ר את העיקרון שאין לפרק יישובים בהסכם הפרדה. לדעתו, אין לקרב את הקו עם סוריה לקו הישראלי אלא להרחיב

61 סטנוגרמה מישיבה נז/שלד של הממשלה, 24 בפברואר 1974, אה"מ.

את שטח האו"ם. לשאלתו של אבן, אם אין חשש ממסירת כל הנכסים של ישראל בגולן בשלב זה, ענה קיסנינג'ר (בניגוד למה שהבטיח לסורים ולסעודים בשיחות עימם), שניתן לדחות את המשא ומתן על נסיגה נוספת בגולן עד תאריך לא ידוע. בסוף הישיבה אמר אלון שהקושי העיקרי בנסיגה מעבר לקו 6 באוקטובר הוא פנימי – החשש מתגובת דעת הקהל. קיסנינג'ר השיב שלנוכח הסכנות הקיומיות העומדות לפני ישראל, המצב הפנימי תופס מקום בלתי סביר בשיקוליה.⁶²

טנק ישראלי מחטיבה 7 ב'מלא-מחדש' בקונייטרה במהלך המלחמה. העיירה קונייטרה, שנכבשה בידי ישראל ב-1967, הייתה לאחד מסלעי-המחלוקת העיקריים במשא-ומתן להפרדת הכוחות בין ישראל וסוריה לאחר מלחמת יום הכיפורים (צילום: אברהם ורד; באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון).

לאחר שביקר בקהיר, חזר קיסנינג'ר לישראל. בפגישות נוספות עם ראש הממשלה ועם צוות השרים הבהיר את עמדתו של סאדאת, שאם ישראל תעמוד על נסיגה רק עד "הקו הסגול" ותפרוץ מלחמה, הוא יהיה חייב לתמוך בסוריה. אבל לדעתו, נסיגה של כמה קילומטרים, אולי מקונייטרה, תוכל לפתור את הבעיה. גולדה מאיר ענתה שלדבר על נסיגה מ"הקו הסגול" הוא "דינמיט בארץ". היא הציעה להתחיל בהחזרת הכפריים ובחילופי שבויים,

⁶² רישום פגישות קיסנינג'ר עם ראש הממשלה וצוות השרים, 27 בפברואר 1974, אה"מ, א 7069/8.

אך קיסינג'ר הטיל ספק בנכונות הסורים לכך. הוא הדגיש שסאדאת מוכן לסייע לשכנע את אסד לקבל הצעה שתהיה דומה להסכם ההפרדה עם מצרים ושתהיה מקובלת עליו.⁶³ בפגישה נוספת עם אסד ב-1 במארכס סיפר קיסינג'ר על הקושי לשנות את עמדתה של ישראל ולהרגילה לרעיון של נסיגה מעבר ל"קו הסגול". הוא שמע מאסד על דרישות המינימום של סוריה – נסיגה של כ-8–10 קילומטרים, כולל קונייטרה וההרים סביב העיר.⁶⁴

לאחר שביקר בסעודיה, קיסינג'ר חזר לוויינגטון ולא עצר בישראל. בפסגה של מדינות ערב הוחלט להסיר את החרם מארצות הברית, אך לערוך הערכה מחדש של ההחלטה כעבור חודשיים – כדי להבטיח התקדמות בהסכם להפרדת הכוחות עם סוריה.

בישיבת ממשלה ב-3 במארכס נערך דיון חשוב בעקבות שאלה נוספת של ורהפטיג: למי הסכם ההפרדה דחוף יותר, לסוריה או לישראל? האם ישראל יכולה להסתכן בחידוש המלחמה? לדעתו, מוטב לחתור להסכם שלום מלא. תשובתו של דיין חושפת את השיקולים הכלכליים והחברתיים שבבסיס עמדתו. הוא הבהיר שישראל משלמת מחיר גבוה על כך שאין הסכם – מחיר כלכלי וגיוס 20 אלף אנשי מילואים. אולי באופן אובייקטיבי המצב לוחץ יותר על הסורים, אבל בפועל לאסד לא אכפת מ-15 אלף כפריים שגורשו מבתייהם, החיים כפליטים. ישראל זקוקה מאוד לסיוע אמריקני, ציין וסיכם: "לפי דעתי אנחנו לחוצים הרבה". הוא אינו מבין מה יש לישראל להפסיד מכך שמצרים וארצות הברית ידעו שהיא רוצה להגיע להסדר. מוטב שהצד השני יצטייר כסרבן. בסוף אמרה ראש הממשלה שהסדר שלום עם סוריה אינו ריאלי. עם זאת הממשלה אישרה לה לקבל את הצעת קיסינג'ר לשלוח נציג לוויינגטון.⁶⁵

מלחמת התשה ומשבר פוליטי הולך ומחריף

בחודשים אלו הלכה וגברה מלחמת ההתשה בגולן. הסורים הפגזו יישובים ועמדות צה"ל והתחילו לסלול כביש חדש למוצב שבשיא החרמון, שנשם צה"ל בחורף בשל תנאי מזג האוויר. מלחמת ההתשה השפיעה לא רק על השיחות עם קיסינג'ר אלא גם על הקמת הממשלה, שעמדה לפני קשיים

⁶³ שיחות קיסינג'ר עם ראש הממשלה וצוות השרים, 1 במארכס 1974, שם.

⁶⁴ Memorandum of Conversation with President Asad, March 1, 1974 FRUS 26, pp. 137–159.

⁶⁵ סטנוגרמה מישיבה נט/שלד של הממשלה, 3 במארכס 1974, אה"מ.

רבים. המפד"ל סירב להצטרף לקואליציה על רקע דרישת רבנים לתקן את חוק הגיור.⁶⁶ תנועת המחאה בהנהגת מוטי אשכנזי תרמה להעמקת חילוקי הדעות הפנימיים במפלגת העבודה, וחברי כנסת מהאגף היוני וממפ"ם הצטרפו לפעילותו. בתחילת מארס 1974 איימו דיין ושמעון פרס, שותפו לסיעת רפ"י, שלא להצטרף לממשלה בשל המשך ההתקפות על רפ"י. לפי זיכרונותיו, דיין הושפע מאוד מדיון בכנס מפקדים ב־12 בפברואר, שבו הכריז אחד הקצינים שעל שר הביטחון להתפטר, בנוכחות הרמטכ"ל וראש הממשלה, שלא הגיבו. בישיבת לשכת מפלגת העבודה עם השרים ועם הסיעה בכנסת ב־24 בפברואר אמר המזכ"ל ידלין שהמפלגה נסערת, וגינה את ההתקפות על חברים, בעיקר על דיין. לדבריו, פרסם הודעת תמיכה בדיין ב"דבר" על רקע ההפגנות נגדו. מצד תומכי רפ"י נשמעו קריאות להקמת ממשלת אחדות לנוכח הקשיים במשא ומתן עם המפד"ל. בתגובה על הדברים התבטאה גולדה מאיר במרידות רבה ושאלה מדוע אחרי הבחירות שבהן זכו היא וחבריה, חברי המפלגה פוסלים את ההנהגה. באשר למוטי אשכנזי אמרה שהיא לא יכולה להשתוות לו כי הוא נלחם בגבורה במלחמה, **"אבל אינני מקבלת שהכאב שלו ודאגתו למדינה גדולים יותר מכאבי על כל מה שהיה"**. לדעתה, ממשלת ליכוד לאומי היא ממשלה של שיתוק מבחינה מדינית. בישיבה עם מפ"ם באותו יום חיזק מנהיג המפלגה יעקב חזן את דבריה ואמר שכניסה לממשלה עם הליכוד זה חיסול תנועת העבודה. מטרת הממשלה שתקום צריכה להיות פעולה למען השלום. לא ניתן לעשות זאת עם הליכוד ועם בגין.⁶⁷

בישיבה נוספת של לשכת העבודה והסיעה בכנסת ב־3 במארס ולאחר קבלת החלטה להתבסס על ממשלת מיעוט של 58 חברי כנסת הלכו הדברים והקצינו. שוב נשמעו התקפות על ההנהגה מצד לובה אליאב ויצחק בן־אהרן והיו איומים שלא להצביע בעד הרכב הממשלה. מצד אחר נשמעו אזהרות שממשלת מיעוט לא תחזיק מעמד זמן רב ויש להקים ממשלת ליכוד לאומי. ידלין העיר שיש מבוכה רבה בציבור. המפלגה צריכה לסיים את הוויכוח הפנימי ולהציג דרך: "אי אפשר להטיל שליחות על אנשים ואחר כך להקיז את דמם". בסוף הישיבה אמרה גולדה מאיר שהיה עליה לפרוש לפני

66 אוסף הרב גורן, קטעי עיתונות מ"הצופה", אה"מ, 5058/3 פ, 5057/6 פ.

67 ישיבת לשכת מפלגת העבודה עם השרים והנהלת הסיעה בכנסת, 24 בפברואר 1974; **ישיבת מפלגת העבודה עם מפ"ם**, 24 בפברואר 1974, ארכיון מפלגת העבודה, 109-23-1974.

המלחמה, אך היא לא עמדה בלחץ החברים. עכשיו הגיע הזמן. "אני חושבת שאת שלי עשיתי", אמרה, ושתודיע לנשיא שהיא פורשת מתפקיד הרכבת הממשלה. היא יצאה מן האולם, וידלין קרא אחריה – "גולדה, אל תלכי" – וביקש להעביר החלטה שמאשרים את הרכב הממשלה.⁶⁸ הוחלט לבחור משלחת שתפנה לגולדה מאיר לחזור בה, והיא אכן התרצתה והסכימה לחזור לתפקידה. אבל גם בישיבה הבאה של מרכז מפלגת העבודה ב-5 במארס התרעמו כמה דוברים על ההתקפות על רפ"י בכנסים בתוך המפלגה ובביטאון שלה "אות". דוברים אחרים תקפו את ה"סיעתיות" של רפ"י ואת רעיון ממשלת האחדות, ורבין הוסיף כי הליכוד התנגד לכל המהלכים המדיניים מאז 1970.⁶⁹

לאחר שהוצע לרבין להחליף את דיין בתפקיד שר הביטחון, פרס ודיין הסכימו להיכנס לממשלה לנוכח דיווחים על סכנת התלקחות בצפון.⁷⁰ היו שחשדו בשרים אלו ובממשלה שהם ניפחו את סכנת חידוש המלחמה לצרכים פוליטיים. למרות שהממשלה הקדישה זמן רב לדיווחים על המתרחשות בחזית הסורית, ב-8 במארס סיפר גלילי שחלק מהציבור משוכנע שהדיעות על מתיחות בצפון נועדו לסייע בהקמת הקואליציה.⁷¹

ב-10 בחודש בכנסת הציגה גולדה מאיר את הממשלה, ובה כיהן פרס בתפקיד שר ההסברה ורבין – בתפקיד שר העבודה. גם נמצא הסדר לכניסת מפד"ל לממשלה, ובו הובטח משאל עם במקרה של נסיגה ביהודה ושומרון. בנאומה דיברה מאיר הן על הצורך לחזק את צה"ל ושלא לחזור לקווי 1967 והן על הצורך לחתור להפוך את הפסקת האש ואת הסכמי הפרדת הכוחות לחוזי שלום. לדבריה, המערך לא יכול היה להכניס את הליכוד לממשלת אחדות על רקע התנגדותו לוועידת ז'נווה ולהסכם הפרדת הכוחות עם מצרים.⁷² בנאומו לעג ראש האופוזיציה לממשלה למאיר ולדיין על חוסר אמינותם כפי שהתגלה במשא ומתן הקואליציוני ועל השימוש שעשו בידיעות על איום במלחמה והציג תוכנית חליפית למדיניות הממשלה. לדעתו, אין בסיס

68 ישיבת לשכת מפלגת העבודה והסיעה בכנסת, 3 במארס 1974, ארכיון מפלגת העבודה, 2-23-1974-56.

69 ישיבת מרכז מפלגת העבודה, 5 במארס 1974, ארכיון מפלגת העבודה, 2-23-1974-109.

70 דיין, אבני דרך, עמ' 734-733.

71 סטנוגרמה מישיבה סא/שלד של הממשלה, 8 במארס 1974, אה"מ.

72 דברי הכנסת, כרך 60, 10 במארס 1974, עמ' 581-583.

להבטחות ראש הממשלה לקדם את השלום.⁷³ לבסוף הביעה הכנסת אמון בממשלה ברוב של 62 מול 46. תשעה חברי כנסת נמנעו, ומתוכם זבולון המר ויהודה בן-מאיר מהמפד"ל, ואליאב ובן-אהרן ממפלגת העבודה, אף שהיו חברי הקואליציה.⁷⁴

בכך נפתחה הדרך לנסיעת דיין לווינגטון. נערכו ישיבת ממשלה והתייעצות שרים בקשר לעמדה שעליו להציג. בממשלה הציג הרמטכ"ל שוב את תוכנית צה"ל להפרדת כוחות בתוך המובלעת. ראש הממשלה הייתה מודעת לדרישות הסורים לנסיגה יותר גדולה, אך בתשובה לשאלת רפאל, אם הצעת הממשלה היא עמדת פתיחה בלבד, הבהירה שהדברים נועדו לאוזניו של קיסינג'ר. עד עתה הוא עמד בדיבורו "בניגוד למה שאומרים בארץ ובעולם". זו תהיה שגיאה להגיד לו שישראל אינה יכולה לוותר על השטח בתוך המובלעת. דיין העיר שאם מטרת נסיעתו היא להציג את תוכנית צה"ל, היא כבר הוצגה לקיסינג'ר ו"אפשר לשלוח לו תזכורת בדואר". גולדה מאיר קבעה שמותר לדיין להגיד לקיסינג'ר שישראל יכולה לוותר על שטח המובלעת, והממשלה אישרה את דבריה. בהתייעצות השרים הרחיב דיין על התנגדותו לטקטיקה של הגשת הצעה נוקשה, מתוך כוונה לרדת ממנה בהמשך, וטען שתביא לתגובה קשה בציבור (ואכן במשא ומתן תקף בגין את הממשלה על ויתוריה על רקע זה). לדעת דיין, חשוב לקבוע קו יותר גמיש, אפילו אם הוא לא יוצג כרגע. הוא התייעץ בעניין עם אלופי פיקוד הצפון בעבר ובהווה, מרדכי "מוטה" גור ויצחק חופי, וסייר באזור בחברת גור. דיין שאל עד כמה קווייטרה באמת חשובה לישראל ובירר את האפשרות של פגיעה באדמות של היישובים שגבלו בעיר, עין זיוון, אל-רום ובראש ובראשונה – מרום גולן.⁷⁵

סוגיית היישובים בגולן

אפשרות הנסיגה מקווייטרה ומסירת העיר לשלטון אזרחי סורי או לאו"ם עימתה את הממשלה עם הצורך לוותר על עקרונות ציוניים מקודשים, בהם

⁷³ שם, עמ' 587–591.

⁷⁴ שם, עמ' 644–645.

⁷⁵ מוטה גור, ראש המטה הכללי, תל אביב: מערכות, 1998, עמ' 12 (להלן: גור, ראש המטה הכללי); דברי דיין בישיבה סד/שלד של הממשלה, [17 במארכס 1974](#), אה"מ; התייעצות שרים ב-17 במארכס 1974, אה"מ, א 7025/17.

אמונה שההתיישבות קובעת את גבולות המדינה ושהקמת יישובים מבטיחה את הביטחון. יישובי הגולן הוקמו אחרי מלחמת ששת הימים כדי להבטיח שהסורים לא יחזרו להפגיז את הגליל העליון. מרום גולן, הראשון בהם, הוקם ביוזמה פרטיזנית של קבוצת צעירים, רובם חברי הקיבוץ המאוחד. ביולי 1967 הם התמקמו במחנה סורי נטוש ואחר כך עברו לקונייטרה. מאוחר יותר זכו לאישור הממשלה. מי שהיה דמות מרכזית והפך למזכיר הקיבוץ היה יהודה הראל מקיבוץ מנרה.⁷⁶

מקום הקבע של מרום גולן היה קרוב מאוד לקונייטרה. בראשית מלחמת יום הכיפורים פונה היישוב בבהילות, אבל עובדה זו לא שכנעה את הממשלה ואת הציבור שאין לו ערך ביטחוני. לפי תיאור שכתב הראל בשנת 1976, עוד בימים הראשונים של המלחמה פנו המתיישבים ל"גורמים מתאימים" כדי לשכנעם לכבוש את בית ג'ן בסוריה כדי להבטיח שמי מעיינות באזור יצורפו לשטח הגולן. אחרי המלחמה הם אכן התחילו לעבד אדמות במובלעת. עם יחיאל אדמוני מהמחלקה להתיישבות בסוכנות היהודית הם הכינו תוכנית להכפלת האוכלוסייה בגולן ולחיזוק ההגנה המרחבית, שחלקים ממנה זכו לאישור מהשר ספיר. אולם, כתב הראל, בחודשים הראשונים של שנת 1974 הורגש מפנה. הסכם ההפרדה עם מצרים, "הטכניקה של קיסניג'ר" והאווירה הכללית "נתנו לנו להבין שהקו הכללי בארץ נוטה להתקפלות". לאחר שנודע ממקורות בצה"ל ומגלילי שנשקלת האפשרות של נסיגה מעבר ל"קו הסגול", אנשי מרום גולן החליטו על פעילות אינטנסיבית של ועד מתיישבי הגולן כדי למנוע נסיגה. פעילות הוועד כללה פגישות עם כל השרים ועם סיעת המערך בכנסת, הופעות בוועדת חוץ וביטחון, פגישות עם אנשי רוח, פעולה בתנועות נוער ועוד – כולל פנייה למרכז חרות ב-19 בינואר ופגישה עם גולדה מאיר ב-8 בפברואר. הודפסו מדבקות עם הסיסמה "הגולן חלק בלתי נפרד מישראל" ונתלו שלטים במרפסות. לכאורה כל תנועת ההתיישבות התגייסה למאבק, אבל היו גם מסתייגים ותומכים בפשרה טריטוריאלית.⁷⁷

שרי הממשלה, ובראשם מאיר, לא יכלו להיות אדישים למצוקת חברי הקיבוצים שחששו שביטחונם ייפגע ושיאלצו לעזוב את המקום. אלון,

⁷⁶ Gershom Gorenberg, *The Accidental Empire: Israel and the Birth of the Settlements, 1967–1977*, New York: Times Books, 2006, pp. 95–98 (below, Gorenberg, *Accidental Empire*); אורי הייטנר, **יהודה הראל: ביוגרפיה**, ראשון לציון: ידיעות ספרים, 2019 (להלן: הייטנר, **יהודה הראל**).

⁷⁷ תיאור יהודה הראל מתוך: "קול ברמה נשמע: שנתיים לקשת", אה"מ, תיק ג 7454/2; דברי מנחם בגין במרכז חרות ב-24 בינואר, **מכון ז'בוטינסקי**, ה'1 24/2; הייטנר, **יהודה הראל**, עמ' 80–82.

חבר קיבוץ גינוסר, וגלילי, חבר קיבוץ נען ויושב ראש ועדת השרים לענייני התיישבות, שניהם אנשי הקיבוץ המאוחד, היו מזוהים עם ההתיישבות מעבר ל"קו הירוק" ועם ההתיישבות בגולן במיוחד. מצד אחר היו שרים, כמו ספיר, שכבר הזהירו בעבר מפני הדבקות העיוורת בעקרון ההתיישבות, שיכולה לשמש מלכודת. למשל, בישיבת ממשלה ב-13 במאי שהוקדשה למחאת המתיישבים נגד ההסכם המסתמן (ראו להלן), חזר ספיר על דברים שאמר עוד בשנת 1968:

אני מתנגד בכל תוקף כי נקים עובדות או נקודות כאלה שאחר כך יחזיקו אותנו ולא נוכל לפנות הנה והנה... אם יציעו לישראל דברים חשובים תמורת החזרת השטח, האם יהיה קל לפנות? האם זה יהיה מוסרי כלפי האנשים? יתכן שגם במשך הזמן יפלו אנשים למען נקודות אלו, והשטח יהיה רווי דם.⁷⁸

הדילמה הזאת ביחס ליישובים תלווה את השרים עד סוף המשא ומתן.

לפני נסיעתו, בשיחה עם גולדה מאיר, העלה דיין את האפשרות של נסיגה מחלק מקונייטרה. הוא אמר שעדיין אינו מרוצה מהחלטת הממשלה ב-17 לחודש אך אינו מציע לשנותה. דיין הביא מפה ושרטט מקומות שאפשר לסגת בהם מ"הקו הסגול" בלי לפגוע בקו הצבאי וההגנה על היישובים. לדבריו, ייתכן שהסורים יסכימו להרחיב את אזור החיץ – אם שני הצדדים ייסוגו. הוא הציע להחזיר חלק מהתושבים הסורים למובלעת ולחלק מקונייטרה. ראש הממשלה רמזה שתוכל להסכים לנסיגה מזערית מקונייטרה בשלב מאוחר יותר ("אני לא אתעלף מזה") – אם הסורים יסכימו להגבלת כוחות ולאזור בשליטת כוח האו"ם.⁷⁹

ב-29 במארס הציג דיין את הקו לקסינג'ר בווישינגטון, והאחרון כצפוי דחה אותו, ואמר שלא יציג את התוכנית לנציג הסורי שעמד להגיע לבירה. הוא הבהיר שיהיה צורך בנסיגה קטנה מעבר ל"קו הסגול". באותו זמן התגברה הלחימה בסורים, ודיין הדגיש לפני קסינג'ר את סכנת המלחמה, עם מעורבות כוחות קובניים ומומחים ממזרח אירופה.⁸⁰ ב-3 באפריל כתב למאיר איגרת שבה הזהיר שאין סיכוי שהסורים יקבלו את ההצעה שהביא

78 ישיבה פב/שלד של הממשלה, 13 במאי 1974, אה"מ.

79 פגישת דיין-מאיר, 18 במארס 1974, אה"מ, א 7069/8.

80 דיווח דיין על שיחתו עם קסינג'ר, אה"מ, שם; FRUS 26, עמ' 168–183.

דיין, והיא עלולה להביא להקפאת השיחות עם אפשרות סבירה מאוד של חידוש המלחמה. הוא שב והציג לה תוצאות הוות אסון של תרחיש זה וביקש לשקול שוב את עמדתה.⁸¹

בינתיים שוב נערכו ישיבות ממשלה על סכנה להתקפה סורית. ב־31 במארס הציג ראש אמ"ן אלי זעירא נתונים על סכנת התקפה באפריל ועל אפשרות שמצרים תצטרף אליה. הרמטכ"ל דיבר על הגברת הכוננות ועל אפשרות לגייס מחדש אנשי מילואים שהשתחררו, והודיע שהכוננות בחיל האוויר תימשך, יבוטלו חופשות ויעוכב שחרורו של חלק מהצבא הסדיר. בדיון התעוררו שוב הטראומות מראשית מלחמת יום הכיפורים, והוחלט לגייס מספר מוגבל של אנשי מילואים. סכנת ההסלמה ולחץ משפחות השבויים השפיעו על ראש הממשלה, והיא שיגרה תשובה לקיסניג'ר שבה רמזה על אפשרות שינוי בעמדת הממשלה.⁸²

פרסום המלצות ועדת אגרנט והתפטרות הממשלה

בעת פגישתו עם ראש הממשלה לפני צאתו סיפר דיין על מצב רוחם של אנשי המילואים בצפון על רקע דיוני ועדת אגרנט. לדבריו, יש אצלם מרידות וחוסר אמון גם ברמטכ"ל.⁸³ לפי מאמרו של שמאירן, הדברים באו לידי ביטוי במספר תקריות בעת ביקורי מפקדים בכירים בקו ובזמן שחרור היחידות.⁸⁴

ב־1 באפריל פורסם דוח ביניים של הוועדה, ובעקבות כך הגיעה הדרמה הפוליטית לשיאה. הוועדה מצאה שראש אמ"ן זעירא והרמטכ"ל אלעזר אחראיים לכשלים המודיעיניים והמבצעיים שאירעו עד פרוץ המלחמה והמליץ לסיים את תפקידם. הוועדה נמנעה מלהפיק מסקנות לגבי ההנהגה המדינית. אולם הציבור לא קיבל את ההבחנה בין הדרג המדיני לצבאי. אלעזר התפטר ב־2 באפריל, ונשמעו דרישות שגולדה מאיר ודיין יקבלו אחריות מיניסטריאלית ויתפטר. מוטי אשכנזי חידש את פעילותו, ועיתון "דבר" קרא לדיין להתפטר.⁸⁵ ב־11 באפריל עמדה הכנסת להצביע על הצעת

81 דיניץ אל גזית, שדר ממזכיר המדינה, 3 באפריל 1974, אה"מ, חצ 6857/10.

82 צורף, גולדה מאיר, עמ' 618–619; **גזית אל דיניץ**, 9 באפריל 1974, אה"מ, חצ 6857/10.

83 פגישת דיין-מאיר, 18 במארס 1974, אה"מ, א 7069/8.

84 רן, התשה בצפון, עמ' 366–367.

85 "אחרי הדו"ח: שאלות להכרעה", דבר היום, 4 באפריל 1974.

אי-אמון, ותנועת המחאה הודיעה שתקיים הפגנה גדולה מול הבניין.⁸⁶ ב-9-10 באפריל נערך דיון סוער בלשכת המפלגה והסיעה בכנסת, ובה נתקף דיין בחריפות. דוברים אחדים תמכו בהתפטרות הממשלה ובבחירת מועמד אחר להקמת ממשלה חדשה.⁸⁷ לאחר שהוחלט שהממשלה תקיים דיון בנושא האחריות המיניסטריאלית אחרי שתקבל חוות דעת משר המשפטים, הבינה מאיר כי בהחלט ייתכן שהממשלה תגיע למסקנה שעליה לקבל אחריות מיניסטריאלית. ב-10 בחודש הודיעה על התפטרותה. לדבריה, הייתה פורשת גם לו דיין היה מתפטר, והיא ביקשה מחבריה שהפעם לא ינסו לשכנעה לחזור בה.⁸⁸ בבחירות במפלגה גבר רבין על המועמד השני לתפקיד ראש הממשלה, פרס, ברוב קטן ופנה להקמת ממשלה חדשה.

על אף השינויים הפוליטיים המשיכו גולדה מאיר ודיין לשאת ולתת עם קיסנינג'ר ועם הסורים על הסכם הפרדת הכוחות.⁸⁹ בשגרירות האמריקנית היו ערים לאווירה הציבורית ולחלוקי הדעות בתוך הממשלה. השגריר בתל אביב קנת' קייטינג העריך שהממשלה, שכבר הייתה תלויה ביוזמות מדיניות אמריקניות ובגורמים שמחוץ לשליטתה, תתקשה עוד יותר. עם זאת ייתכן שבכל זאת תצליח ממשלת המעבר לוותר בנושא הסורי, כפי שעשתה ממשלת המעבר בינואר בהסכם עם מצרים. אם קיסנינג'ר ידחה את ביקורו המתוכנן, יש סכנה שבגין ומתנגדים אחרים להסכם יתעודדו וישתכנעו שאפשר לעצור את המהלכים האמריקניים. גם אבן אמר לקייטינג שממשלת ישראל מבקשת שהמזכיר לא ידחה את בואו.⁹⁰

הסיוע האמריקני כגורם מכריע בדיון לקראת שובו של קיסנינג'ר

לאחר שראש המודיעין הסורי, הגנרל שיהאבי, ביקר בושינגטון, אנשי השגרירות הישראלית דיווחו כי הסורים דחו את הצעתו של דיין, אך הסכימו לראשונה לאזור מפורז ולהגבלת כוחות. קיסנינג'ר העיר שיבוא לאזור רק אם

⁸⁶ דניאל דגן, "צמרת עבודה צועדת להכרעה: פרישת דיין או: ממשלה חדשה תוך 'חילופי תפקידים'", מעריב, 8 באפריל 1974.

⁸⁷ ישיבת חברי מפא"י לשעבר והסיעה בכנסת, 9 באפריל 1974, ארכיון מפלגת העבודה, 25-1974-58.

⁸⁸ דברים בישיבת הלשכה וסיעת המערך בכנסת, 10 באפריל 1974, ארכיון מפלגת העבודה, שם.

⁸⁹ צורף, גולדה מאיר, עמ' 609-611.

⁹⁰ Keating to Secretary of State, April 11 and 13, 1974, Nixon Library, NSC Folders, 611/02A.

גולדה מאיר ודיין יגידו לו שכדאי.⁹¹ בינתיים נמשכו הדיונים עם האמריקנים על תנאי העברת הסיוע הצבאי המיוחד.

בו בזמן התגברה מלחמת ההתשה עם סוריה, ובייחוד הלחימה סביב מוצב שיא החרמון. ב־14 באפריל תפס צה"ל את המוצב מחדש. כוחות קומנדו סוריים ניסו לכבושו אך נהדפו. נערכו גם קרבות אוויר, ובהם הופלו שני מטוסים ישראליים ומספר מטוסים סוריים. ב־27 בחודש הפגזו הסורים מוצב אחר וגרמו לנפגעים. מסוק שהגיע לפנותם פגע בצלע ההר והתרסק, ושישה מאנשי הצוות נהרגו. נוסף על כך מדי יום הפגזו הסורים את מוצבי החרמון, וצה"ל הגיב בתקיפות אוויר על מחנות הצבא הסורי שבמורדות ההר. בליל 1–2 במאי פשטו כוחות קומנדו סוריים על חניון טנקים. במתקפה נהרגו שני חיילים, ושניים נוספים נפלו בשבי.⁹² מאזן האבדות הגביר את עוינות הציבור כלפי סוריה והקשה על הממשלה לעשות ויתורים.

הרמטכ"ל דוד אלעזר (דדו) בביקור באחד מהמוצבים הישראליים ב"מובלעת הסורית", 27 בפברואר 1974 (צילום: רון אילן; באדיבות ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון). בסופו של דבר, לאחר משא ומתן ארוך ולחץ אמריקאי מאסיבי, הסכימה ישראל לסגת מכל שטח המובלעת.

91 שליו לגזית, 14 באפריל 1974, אה"מ, חצ 6857/19.

92 גור, ראש המטה הכללי, עמ' 20–21, 31–32; רן, "התשה בצפון", עמ' 352–355.

ב־11 באפריל ערכו חברי החזית העממית לשחרור פלסטין שהגיעו מלבנון טבח בקריית שמונה, ובו נהרגו 16 אזרחים ושני חיילים. ישראל הגיבה בתקיפה אווירית בלבנון, וארצות הברית דחתה בקשתה להטיל וטו על החלטת גינוי במועצת הביטחון של האו"ם ואף הצטרפה לגינוי. לפי דיווחים בעיתונות, קיסינג'ר הצדיק את ההצבעה בלחץ הערבים וברצונו להבטיח את הצלחת מסע הדילוגים שתכנן, כדי לסיים את המשא ומתן על ההסכם עם סוריה.⁹³ ב־29 בחודש נערכה התייעצות שרים לקראת בואו. לאחר שגולדה מאיר וראש המוסד צבי זמיר הציגו את הטיעונים הגאופוליטיים הידועים שיביא קיסינג'ר, אמר דיין שהגיעה השעה לחשיבה לטווח ארוך, בייחוד על הצורך בשלב הבא של משא ומתן עם מצרים. מהלכי האמריקנים לא בלתי גיוניים, והם נותנים סיוע כלכלי וצבאי גם למדינות ערב. אם ישראל לא תשתלב בהם, הדבר לא ימנע מהאמריקנים להתקדם לפי תפיסתם. דיין הציע משא ומתן יסודי עם אמריקנים שיבטיח לישראל "נשק ומענקים כדי לקנות אותו ועזרה בנושאים החשובים לישראל: הרתעת הרוסים והבטחת מקורות הנפט".⁹⁴ (גם בישיבת המטכ"ל באותו בוקר הציג דיין טיעונים דומים, לפי זיכרונותיו של גור.⁹⁵) הישג נוסף במשא ומתן זה עשוי להיות מכתב מהנשיא ניקסון, המצהיר על כך שהוא רואה בנסיגה בגולן לקו מוסכם סוף פסוק וכי לא יתבע נסיגה נוספת. דיין הוסיף שמבחינתו "הקו הסגול" אינו קדוש ויש לקבוע קו ביטחון סביר. מבחינה צבאית אפשר לוותר על השכונות המזרחיות של קונייטרה – כשליש מן העיר.

רוב השרים תמכו בעמדת דיין, ושיקולים צבאיים ואזרחיים מתערבבים בדבריהם. ספיר דיבר על המחיר הכלכלי והאנושי הגבוה של המשך המלחמה. יש לעשות מאמץ עליון להגיע להסכם, גם אם יש בו סיכון. פרס הטיל ספק בסיכויי התוכנית של קיסינג'ר לגרש את הסובייטים מהאזור, אבל גם לדעתו צה"ל מתקשה לעמוד במשימות, בהן אחזקת הנשק החדש. ישראל זקוקה להפסקת אש ולפסק זמן. גולדה מאיר הוסיפה: "ההרגעה הזאת דרושה לנו גם בפנים הארץ".⁹⁶

⁹³ יוסף חריף, "מספר מדינות הצביעו באו"ם נגד ישראל בלחץ קיסינג'ר", **מעריב**, 2 במאי 1974.

⁹⁴ בכך צפה את האפשרות שהתגשמה בהסכם הביניים עם מצרים ב-1975 – ויתור ישראל על שדה הנפט באבו רודייס.

⁹⁵ גור, **ראש המטה הכללי**, עמ' 29–31.

⁹⁶ **התייעצות שרים**, 29 באפריל 1974, אה"מ, א 7073/17.

לדברי אלון, הוויכוח על קונויטרה הוא תאורטי כיוון שקייסינג'ר כבר הבטיח לסורים את העיר. אם יוותרו על עמק קונויטרה, למעשה, מדובר על ויתור על אדמות שלושת הקיבוצים. לדעתו, האמריקנים התחייבו לערבים להחזיר את ישראל לגבולות 1967 בשלבים. הוא הביע חשש מהצורך של קייסינג'ר להציג הישגים בכל מחיר, כנראה, על רקע פרשת ווטרגייט ועל רקע רצונו של ניקסון לערוך ביקור ממלכתי במזרח התיכון. גולדה מאיר שבה והביעה דאגה מהאווירה בתוך הצבא ובציבור. יש פחות נכונות להילחם על יישובים, אמרה, וציינה כי התערער הביטחון בצדקת הדרך. דיין טען שאינו מוכן להזיז את הקו הצבאי מערבה בקונויטרה, גם אם הדבר יביא למלחמה, או לוותר על אדמות הקיבוצים.⁹⁷

בישיבת ממשלה ב־30 באפריל לעמדת דיין בעניין הסיוע האמריקני הצטרפו השגריר דיניץ, שהגיע מווינגטון, ושר החוץ. דיניץ תיאר את המאבק בקונגרס לאישור הסיוע הכספי לישראל על פי החלטת הנשיא בשלבים. הוא הזהיר שהאמריקנים טרם קבעו איזה סכום תקבל ישראל ב־1975. בכך ראה רמז ללחץ על ישראל לשתף פעולה. דיין חזר על חשיבות היחסים עם מצרים ועל הצורך בנשק מארצות הברית ובכסף כדי לשלם עליו. ישראל הזמינה נשק – לטווח של עשור – במחיר של 4 מיליארד דולר, אך אין לה אפשרות לממן זאת.

אל עמדת דיין הצטרף גורם בעל משקל רציני – הרמטכ"ל החדש "מוטה" גור, שמונה ב־14 באפריל. גור, ששירת בעבר כאלוף פיקוד הצפון וחזר לתפקיד בעקבות המלחמה, הכיר היטב את השטח המדובר. הוא חזר לא מזמן מתפקיד נספח צה"ל בווינגטון והכיר גם את המערכת הצבאית והמדינית האמריקנית. לבקשתו, השתתף בשיחות הצבאיות עם המצרים בז'נווה אחרי הוועידה, אך התאכזב לגלות שהמשא והמתן האמיתי ייערך בחסות האמריקנים. לפי זיכרונותיו, הוא מצא ספקנות רבה בקרב המפקדים והמתיישבים ברמת הגולן בקשר להסכם עם סוריה. גור הסכים שיש לשאת ולתת מעמדת כוח, אך האמין שהסורים יודעים להבדיל בין שאיפות למציאות וגם להם יש אינטרס בתקופת רגיעה.⁹⁸

97 אה"מ, שם.

98 מוטה גור, **מצפון ומים: בפיקוד צפון ובנספחות צה"ל בארצות הברית**, תל אביב: מערכות, 1998, עמ' 227–228, 243–244.

בישיבת ממשלה אמר גור שלפי דעתו אם לא יהיה הסכם, תתפתח לחימה רצינית יותר, ביוזמת סוריה או כמכת מנע מצד ישראל. הערכה זו מבוססת על מודיעין, המצביע על הצטרפותן של מצרים ושל ירדן למלחמה. יש לזכור שישראל תלויה מאוד בנשק ובמטוסים מארצות הברית, ויש לשקול זאת מול הצורך לשמור על שטח ולבדוק אם הוא קריטי למדינת ישראל. אומנם גור הדגיש את חשיבותה של השליטה במוצבי החרמון ללחימה אלקטרונית ואת יתרונות "הקו הסגול" בגלל קו התלים. עם זאת קבע שלקונייטרה ולכפר רפיד אין כל חשיבות צבאית, "ואם אני כרמטכ"ל צריך לענות על השאלה של מערכת יחסים טובה יותר עם ארצות הברית והמשך אספקת נשק מול קונייטרה ורפיד – התשובה שלי היא חד משמעית וברורה". שני המקומות חשובים סמלית לסורים. אין כל סכנה בעיירה סורית בקונייטרה, ולדעתו הסורים זקוקים רק לשכונות המזרחיות של העיר.⁹⁹

דין העלה את סוגיית חזרת הכפריים ושאל אם סוריה תסכים לישיבתם במקומות בשליטת צה"ל. גם התביעה לשלוט בחרמון הסורי אינה מקובלת עליו. מוטב שיוחזר או שיהיה בידי האו"ם, כפי שכבר הציע בווינגטון. גולדה מאיר הזכירה שוב את הסכמתה בעבר של ישראל להעביר את מוצבי החרמון לאו"ם ולאפשר את שיבת הכפריים. גלילי הסתייג מן ההצגה של משוואה עקרונית שהציע גור של "נשק תמורת שטח". היא עלולה להטעות ומוטב לדבר רק על הבעיה הקונקרטית. רפאל העיר שגור מציג תוכנית פוליטית, והוא לא הכחיש.¹⁰⁰

בסוף הישיבה הוחלט להציג לקסינג'ר הן את המפה שהביא דין לווינגטון והן את המפה החדשה, למעט ההצעה לפנות את החלק המזרחי של קונייטרה. נציגי הממשלה יוכלו לדון עימו בעניין זה בתנאי שיבהירו עם קסינג'ר כמה "עניינים חיוניים": שמירת ההתיישבות, הבטחה ומימון של נשק, התחייבות מצרים שלא לשתף פעולה עם סוריה אם תפרוץ מלחמה, הבטחת צורכי הדלק, הידברות על שלב נוסף במשא ומתן עם מצרים וגורל יהודי סוריה, שישראל ביקשה לנצל את ההזדמנות כדי לאפשר את

99 סטנוגרמה מישיבה עז/שלד של הממשלה, 30 באפריל 1974, אה"מ. ראו גם דברי גור בישיבת המטכ"ל ב-29 באפריל, גור, **ראש המטה הכללי**, עמ' 30-31. עם זאת הוא מציין שהיו חילוקי דעות עם דין על תוכניתו להנחית מכה חזקה על סוריה לקראת המשא ומתן.

100 סטנוגרמה מישיבה עז/שלד של הממשלה, 30 באפריל 1974, אה"מ.

הגירתם.¹⁰¹ בכך נקבעו קווי המתאר של הסכם הפרדת הכוחות מבחינתה של ישראל. בהמשך תעשה ישראל ויתורים נוספים, והאמריקנים מצידם ייענו לחלק גדול מתביעות אלו. אבל הדרך לסיכום החיובי תהיה ארוכה ומפותלת, והעוינות בציבור כלפי ארצות הברית תקשה מאוד על הממשלה.

לקראת בואו של המזכיר, שהגיע מקהיר, הלכו וגברו הפרסומים השליליים. ב"מעריב", למשל, נמסר שראש האופוזיציה בגין קיצר את ביקורו בארצות הברית כדי להתייצב בראש מערכה נגד נסיגה מעבר ל"קו הסגול", ושרון הצהיר שאין להביע עוד אמון בארצות הברית. מודעה של "אזרחים למניעת שואה מדינית" מקריית ארבע קראה לפעול נגד כניעת הממשלה ל"נציב העליון" (קיסינג'ר), המכתיב את מהלכיה. גם מאמר המערכת יצא נגד נסיגה מ"הקו הסגול" כדי לספק את "תאוות היוקרה הסורית", על רקע הגינוי האמריקני לפעולת ישראל בלבנון. הפובליציסט יוסף לפיד טען שיש צורך לשתף את הליכוד בממשלה כיוון שממשלה עם רוב של 61 לא תוכל לקבל החלטות גורליות.¹⁰²

ראשי הממשל היו מודעים היטב לאווירה בישראל בעקבות דיווחי השגריר קייטינג. בפגישה עם איש משרד החוץ אפרים עברון הזהיר שאווירה זו וחוסר היציבות הפוליטית עלולים להביא את ההנהגה לאמץ עמדות בלתי מתפשרות.¹⁰³ קיסינג'ר והנשיא עצמו כתבו מכתבים אישיים לגולדה מאיר, ובהם ניסו לתרץ את ההצבעה באו"ם. קיסינג'ר כתב שארצות הברית גינתה את ההתקפה בקריית שמונה בהודעה נוספת. "עבדנו ביחד במשך חמש שנים ואת חייבת לדעת שלעולם לא אעשה דבר שיסכן את ביטחון ישראל". לא חל שום שינוי יסודי במחויבות ארצות הברית לישראל, ולא יחול, אם אפשר יהיה למנוע זאת.¹⁰⁴ הנשיא הדגיש את החשיבות של מאמצי המזכיר להחליש את ההשפעה הסובייטית באזור והזכיר את הסיוע הנדיב שקיבלה ישראל בזמן המלחמה ואחריה.¹⁰⁵

101 ישיבת הממשלה, שם.

102 "קוניטרה", **יומן מעריב**; יוסף לפיד, "חירום לאומי מחפש ממשלה", **מעריב**, 2 במאי 1974.

103 *Keating to Secretary of State*, April 26, 1974, *Nixon Library*, NSC Folders, 611/02A.

104 **קיסינג'ר למאיר**, 29 באפריל 1974, אה"מ, א 7033/11.

105 *Nixon to Meir*, April 30, 1974, *FRUS*, 26, pp. 212–213, אה"מ, א 7033/11. שדר נוסף נשלח ב-4 במאי, ראו אה"מ, חצ 5976/1.

מסע הדילוגים של קיסניג'ר

את דרישות ישראל הציגה גולדה מאיר בפגישה עם קיסניג'ר ב־2 במאי, ובה דרשה "התחייבויות אמריקאיות לאספקת נשק לטווח ארוך וכן אמצעי תשלום, וכן התחייבות נשיאותית כתובה שלא נתבקש לרדת מהגולן". היא ביקשה גם התחייבות מצרית שלא להצטרף לסוריה במקרה של מלחמה. לאחר שובו מדמשק, ציינה, היא תשקול אם להביא הצעה חדשה לממשלה הכוללת ויתור על חלק מקונייטרה. קיסניג'ר הזהיר שזה לא יספיק. אסד וסאדאת לא יקבלו הצעה זאת, והוא לא יוכל להסביר: "אפשר להסביר לציבור האמריקני מדוע צריך להחזיק בגולן כדי להגן על ישראל מלפני 1967 – אך אי אפשר להסביר מדוע צריכים להחזיק בקונייטרה כדי להגן על הגולן או על היישובים בגולן".¹⁰⁶

בישיבה נוספת שנערכה עימו עוד באותו היום, שבה השתתפו גור ושרים, עלתה שאלת הגבעות מצפון לקונייטרה. קיסניג'ר חזר וטען שהסכם עם סוריה הוא ערובה טובה יותר לביטחון ישראל מקו צבאי. המטרה היא למצוא קו שארצות הברית ומצרים יוכלו לתמוך בו ולמנוע מלחמה. מאיר עדיין הביעה חרדות רבות. לטענתה, גם קיסניג'ר אומר שלא ניתן לסמוך על הממשלה הסורית. אם תהיה מלחמה בעוד חצי שנה וישראל תימצא בעמדת חולשה בשל הנסיגה, איך תוכל להסביר זאת לציבור? קיסניג'ר מצידו הודה שבאמת מדובר בדילמה קשה, ושישראל חייבת לפעול כדי להבטיח את קיומה. היא אינה נדרשת להעביר את הגבעות לסורים אלא לכוח האו"ם.¹⁰⁷

בשעה שהתקיימו הפגנות מחוץ לבית המלון של קיסניג'ר בעניין ההצבעה באו"ם, נפגש המזכיר עם דיין ושמע ממנו על רעיונות לנסיגה מ"הקו הסגול". למחרת הציע שינסה "למכור" את הרעיון של דיין למצרים כרעיון אמריקני. אם תוצע לאסד כל קונייטרה, יש לזה סיכוי להתקבל, טען. מאיר ענתה שאם תביא לממשלה סיוע אמריקני והבטחות לתמיכה מדינית, ייתכן שתהיה לכך הסכמה.¹⁰⁸

עם שובו מקהיר ומדמשק סיפר קיסניג'ר שאסד הסכים לצמצם את ההפגזות ולמנוע פשיטות, כנראה, בחרמון. עם זאת הוא דחה את המפה

¹⁰⁶ רישום שיחת מאיר-קיסניג'ר, 2 במאי 1974, אה"מ, א 7069/8.

¹⁰⁷ פגישת קיסניג'ר עם ראש הממשלה וצוות השרים, 2 במאי 1974, אה"מ, שם.

¹⁰⁸ פגישת קיסניג'ר עם ראש הממשלה, 3 במאי 1974, שם.

שקסינג'ר הביא (המפה שהציג דיין בושינגטון). לדברי הרמטכ"ל המצרי גמאסי, שנשלח לדמשק כדי לקדם את המשא ומתן, אסד רצה הסכם דומה למה שקיבלו המצרים, "המובלעת ומשהו מעבר לקו [הסגול]". סאדאת הסכים לתמוך כלפי מדינות ערב בהסכם המבוסס על הקווים שהציע קיסינג'ר, בין השאר, להרחיב את אזור החיץ ולהכניס מנהל סורי אזרחי. להערכת קיסינג'ר, אסד יקבל את הגבלת הכוחות.¹⁰⁹

ב-5 במאי הציגה מאיר את הדרישות של קיסינג'ר לממשלה. לדבריה, הבהיר לה שמטרתו להגיע להסכם עם סוריה, אך אם המשא ומתן יתפוצץ, מוטב שזה יהיה אשמתה של סוריה, ושסאדאת יהיה מוכן להגיד שהאשמה מוטלת על אסד. היא הדגישה את טענתו שנימוקי ישראל בקשר לאדמות היישובים לא יזכו להבנה בחוץ – לא בעולם הערבי ולא באו"ם. על הממשלה לפעול ללא אשליות שהוויתורים יבטיחו שקט לזמן ארוך, אפילו לא לשנתיים. "אז בלי כל התלהבות, בלי טיפונות של התלהבות, בלב כבד ובלי כל אשליות, אני אומרת שאין בררה". החלטות הממשלה הסמיכו את חברי צוות השרים להמשיך במשא ומתן לפי החלטות 30 באפריל. רק בשלב הבא תישקל מסירת החלק המזרחי של קונייטרה לאו"ם.¹¹⁰

ההתנגדות לנסיגה גוברת

עם הפצת ידיעות בעיתונות על התקדמות במגעים הלכה וגברה תנועת ההתנגדות. ב-6 במאי פתחה קבוצת מפגינים בשביתת רעב ליד ביתה של ראש הממשלה. הם הגישו לה עצומה, ובה טענו שחל סחף בעמדות הממשלה "מול מלחמת התשה של המרצחים הסורים ומדיניות הזיוף והתביעה של שר החוץ האמריקני המפתה אותנו להיכנס למלכודת מוות". בין החותמים היו פרופסורים וסופרים ידועים, רובם אנשי התנועה למען ארץ ישראל השלמה, בהם משה שמיר, יצחק שלו, אליעזר ליבנה וצבי שילוח.¹¹¹

חברי ועד היישובים בגולן היו נחושים בדעתם למנוע נסיגה מקונייטרה, ובמאוס אף קידם הראל מבצע להריסת בתי העיר כדי למנוע את שובם של הסורים.¹¹² בישיבה של לשכת מפלגת העבודה עם הסיעה בכנסת ב-6

¹⁰⁹ פגישת קיסינג'ר עם צוות השרים, 4 במאי 1974, שם.

¹¹⁰ מישיבה עט/שלד של הממשלה, 5 במאי 1974, אה"מ.

¹¹¹ נוסח העצומה, 6 במאי 1974, אה"מ, א 7073/17.

¹¹² אה"מ, ג 7454/2; הייטנר, 'יהודה הראל', עמ' 82–83.

במאי הופיעה משלחת אנשי התיישבות, והראל בראשה. הוא קרא למנוע פגיעה בערך ההתיישבות. לדבריו, כל תזוזה מערבה מ"הקו הסגול" מסכנת את היישובים ופוגעת בהם כלכלית. הנסיגה מקוויטרה פוגעת באדמות ותקשה על היישובים לקיים חיים כל כך קרוב לגבול. הידיעות על תזוזות קטנות מצד הממשלה מעוררות חשש שאם יהיו לחצים נוספים, יהיו עוד ויתורים. משה גוראלי מרמת מגשימים אמר שברור להם שכל העם והמדינה רוצים הפסקת אש "ובראש ובראשונה אנחנו", אבל הם מוכנים לעמוד במצב כדי להגיע לביטחון ולשלום אמת. שמעון שבס מאפיק אמר שהמתיישבים אינם פועלים נגד הממשלה ואינם מפגינים ברחובות למרות לחצים והזמנות (כנראה מחרות) לעשות כן. הם סומכים על תנועת העבודה, אבל המורל שלהם נפגע. משה ברעם, ששימש יושב הראש, הבטיח לסייע ליישובים, ומצד אחר דרש מהמפלגה לתמוך בנושאים ונותנים עם קיסנינג'ר ולהתגייס לקראת דיון בכנסת שיום הליכוד.¹¹³

שר החוץ הציג למשתתפי הישיבה את הקווים הכלליים של המשא ומתן, וניכר שהוא חש באווירה של ספקנות ואפילו עוינות בתוך המפלגה. הוא הזכיר לשומעיו שהממשלה הודיעה על כוונתה לחתום על הסכם הפרדה, והכנסת אישרה את הודעתה עוד בינואר, והיא עצמה הזמינה את קיסנינג'ר לתווך. הוא טען שהתהליך מבוסס על ניסיון חיובי של ההסכם עם מצרים. מי שמתרשם מן האווירה הציבורית, מ"הברקים והקולות... התקהלויות... חרדות ודאגות", צריך לזכור שדברים אלו היו גם לפני ההסכם עם מצרים. בינתיים הסכם זה הצדיק את עצמו; מצרים שומרת על הפסקת האש ותיקנה הפרות ככל שהיו, לעומת "הטרגדיה היום-יומית" בגבול עם סוריה. אפילו אם לא ניתן להגיע להסכם סביר, יש לעשות מאמץ כדי לשמר את היחסים עם ארצות הברית. החלופה היא סכנת מלחמה אזורית ואולי אפילו משבר בין המעצמות. אומנם האופוזיציה נבחרה כדי לתקוף את הממשלה, אמר אבן, אבל הוא תוהה מדוע יש ביקורת בסיעת העבודה. אין חילוקי דעות בין חברי העבודה בממשלה בעניין הפרדת הכוחות, וגם בתוך שאר חברי הממשלה יש אחידות דעים. "אנחנו חותרים להסכם שהתוצאות שלו יהיו: הביטחון לא ייפגע, המעמד המדיני יתחזק, לא ייפגעו שבוינו ויתפתחו כמה אופקים לקראת בירור סיכויי השלום".

113 ישיבה של לשכת מפלגת העבודה, הסיעה בכנסת וריכוז מפ"ם, 6 במאי 1974, ארכיון מפלגת העבודה, 2-25-1974-60.

משתתפי הישיבה העלו השגות בנושאי יהודי סוריה והאפשרות שתהיה דרישה לנסיגה נוספת, הביעו דאגה למצב היישובים העלולים להפוך להיאחזויות צבאיות בלבד, ותהו מה תהיה התמורה מסוריה. בסיום אמרה גולדה מאיר שבראיייתה יש חששות גדולים אף יותר, ושקיסנינג'ר אכן אינו מבטיח שקט אחרי החתימה. לא תהיה הפרדת כוחות בכל מחיר, ואם ההצעה תסכן את ביטחון היישובים, יסרבו לאשרה, סיכמה.¹¹⁴

אנשי ההתיישבות המשיכו במסע גיוס תמיכה בשיתוף פעולה עם "גוש אמונים". בכנס נציגי הגולן, גוש עציון והבקעה נגד הנסיגה השתתפו כמאה נציגי יישובים והופיעו בו הרב לוינגר, אליקים העזני, חנן פורת, איש הסוכנות אדמוני ומנהל המחלקה להתיישבות בהסתדרות הציונית יעקב אייגם. התקיים כנס חירום של יישובי הקיבוץ המאוחד בגליל העליון, והליכוד ארגן הפגנות בירושלים ובחיפה.¹¹⁵ בישיבת ממשלה שנערכה ב-7 במאי, אמרה גולדה מאיר על ההפגנות שיש בהם "המון דמגוגיה, אך יש בהם בכל זאת גם חרדה [ליישובים]". היא כעסה מאד על ההתקפות האישיות על קיסנינג'ר.¹¹⁶

באותו היום דנה הכנסת בהצעות לסדר היום על עמדת הממשלה לקראת הסכם ההפרדה. תחילה תקף מאיר וילנר, נציג רק"ח הפרו־סובייטית, את הממשלה על כך שהיא נכנעת ללחצי הליכוד ואינה מסכימה לווייתורים שהיו שמים קץ למלחמת ההתשה ולסכנת פרוץ מלחמה חדשה. הוא טען שהיה אסור להקים את היישובים בגולן, ולכן יש לפנותם ולסגת מכל השטחים שנכבשו ב-1967.¹¹⁷ לאחר שהצעתו הורדה מסדר היום, תקף בגין את עמדותיו של קיסנינג'ר וטען שעל אף עברו כיהודי נרדף בגרמניה הוא מגלה אדישות למצבם של יהודי סוריה ומסכן את ביטחון ישראל בכך שהוא מקדם הסדרי ביניים ונסיגות ללא שלום. לאחר שתקף את נסיגת הממשלה מהצעתה המקורית לנסיגה בתוך המובלעת, הוא פנה אליה בקריאה נרגשת, בשם המתיישבים – אל תתנו את המפה החדשה לקיסנינג'ר, בוודאי ללא דיון בכנסת.¹¹⁸ אלון השיב בשם הממשלה, הכחיש שהופעל לחץ מצד ארצות הברית והבטיח שההסכם יובא לאישור הכנסת. הוחלט להעביר את הנושא

¹¹⁴ ארכיון מפלגת העבודה, שם.

¹¹⁵ יעקב ארז, "חילופי דברים קשים בכנס יישובי הגולן והגליל העליון בעניין הסכם ההפרדה", מודעות של הליכוד, **מעריב**, 7 במאי 1974.

¹¹⁶ **סטנוגרמה של ישיבה פ/שלד של הממשלה**, 7 במאי 1974, אה"מ.

¹¹⁷ **דברי הכנסת**, 7 במאי 1974, עמ' 1202–1204.

¹¹⁸ שם, עמ' 1204–1206.

לדיון בוועדת חוץ וביטחון. אלון חזר על ההצהרה ששליטה ברמת הגולן חיונית לא רק לביטחון היישובים אלא להבטחת מקורות המים והביטחון של צפון הארץ.¹¹⁹

ב־8 במאי, עם שובו מדמשק, אמר קיסנינג'ר שבפעם הראשונה הוא מאמין שיש סיכוי להגיע להסכם. במידה מסוימת ההתנגדות בישראל לנסיגה סייעה לו במשא ומתן. בשיחתו עם אסד הדגיש את קשייה הפנימיים של ממשלת ישראל. אסד טען שגם לו יש בעיות פנימיות של הסברת המדיניות החדשה לעם הסורי. עם זאת הוא ויתר על דרישותיו הקודמות והתייחס עניינית להצעה. מאיר טענה שישראל כבר הגיעה למרב הוויתורים שתוכל לעשות.¹²⁰ לאחר שקיסנינג'ר הציג את הדברים לצוות השרים, אמרה מאיר שהיא יכולה לעמוד בביקורת פנימית ובנאומי בגין, תמיר ושרון, בתנאי "שאנו משוכנעים שאנו עושים את הדבר הנכון".¹²¹ באותו יום ערך הליכוד עצרת נגד הנסיגה בהשתתפות אלפים בכיכר המנוחה בירושלים. בגין נאם נגד אשליית שהממשלה מפיצה, ושרון טען שמדובר בנסיגה ללא תמורה.¹²²

נדרשו לקיסנינג'ר עוד שבועיים וחצי של משא ומתן עקשני כדי להגיע לקו מוסכם שיניח את דעתם של הסורים ושיתקבל בצד הישראלי כקו שאינו מסכן אינטרסים חיוניים. לאחר שהצליח לגייס את תמיכתם של סאדאת ושל פהד, מלך סעודיה, הם הגבירו את הלחץ על סוריה, וזו הסכימה לדילול כוחות ולאזורי נשק מוגבלים. בסוף הסכימה ישראל להעביר את הקו הצבאי ממערב לקונייטרה ולאפשר מנהל סורי אזורי בעיר עם אזור חיץ בשליטת האו"ם. בו בזמן נשאו ונתנו קיסנינג'ר ואנשיו על אותה "עסקת חבילה". ב־12 במאי כתבה מאיר מכתב רשמי למזכיר, ובו פירטה את צרכיה הצבאיים של ישראל והציעה הסכם צבאי ארוך טווח עד 1984. היא ביקשה את תמיכתו של הנשיא בקונגרס כדי להבטיח מימון רכש, תוכנית סיוע בזמן חירום ואספקת דלק. לדבריה, המשא ומתן הנוכחי טומן בתוכו סיכון רב, והיא פונה למזכיר ולנשיא על בסיס מחויבותם להבטיח את כוחה של ישראל.¹²³

¹¹⁹ שם, עמ' 1206–1211.

¹²⁰ פגישת ראש הממשלה עם קיסנינג'ר, 8 במאי 1974, אה"מ, א 7068/9.

¹²¹ ישיבה עם קיסנינג'ר וצוות השרים, 8 במאי 1974, אה"מ, א 7076/2.

¹²² סופר מעריב, "מ. בגין: בעצרת נגד הנסיגה בגולן: לעם הזה יש אויב אחד – האשליה", מעריב, 9 במאי 1974.

¹²³ מאיר לקיסנינג'ר, 12 במאי 1974, אה"מ, א 7025/17.

התזוזה בקו המוצע הובילה בהכרח לפגיעה באדמות שלושת הקיבוצים, וכבר ב־9 במאי כתב קסינג'ר לניקסון והביע תרעומת על חוסר הגמישות של הצד הישראלי בעניין זה בשל התנגדות פנימית. הוא נדהם מחוסר האחריות הישראלית, "which stakes the American position in the Middle East and risks an enhanced role for the Soviet Union on a kilometer here and there and on the vagaries of Israeli domestic politics"¹²⁴. מצד שני הוא דחה את דרישת הסורים לקבל שליטה בגבעות סביב קונייטרה כדי למנוע פגיעה ביישובים. לדבריו, הוא מבין שהזזת יישובים תגרום ל"מפולת אדמה פוליטית" בישראל.¹²⁵

התסיסה בקרב המתיישבים הלכה וגברה. ב־12 במאי החליטו תושבי מרום הגולן להקים תוך יום היאחזות בבונקר הסמוך לקונייטרה כדי למנוע את פינויה, אף שהמקום סבל מהפגזות בלתי פוסקות. ההיאחזות קיבלה את השם "קשת", ורבים מהאנשים שהתגייסו לסייע לה היו תלמידי ישיבת "מרכז הרב".¹²⁶

הקבוצות העיקריות שהשתתפו במחאה היו פעילי הליכוד, מתיישבי הגולן, פעילי "גוש אמונים", ובייחוד תלמידי ישיבת "מרכז הרב" שפעלו ברוח רבם, הרב צבי יהודה הכהן קוק. הרב צבי יהודה היה חריף במיוחד בהתקפותיו על קסינג'ר מפני שהיה יהודי הנשוי בשנית לאשה נוצרייה.¹²⁷ רבים היו מוטרדים מן האפשרות שבעקבות ההסכם תבוא דרישה אמריקנית להפרדת כוחות עם ירדן ולנסיגה ביהודה ושומרון. מנהיגי הליכוד הדגישו את הסכנה הביטחונית בעצם הנסיגה ופחות את הסכנה ליישובים. ב־15 במאי נאם בגין במרכז חרות וזהיר שהוויתור שעשתה הממשלה על הקו הראשון בגולן רק הביא לדרישות לווייתורים נוספים.¹²⁸

ב־13 במאי החלה שביתת שבת של 35 משפחות, בעיקר מהגולן, מול משרד ראש הממשלה. הפעם ניסו הרמטכ"ל ודיין לנהל עימן דו־שיח. גור אמר להן שאף יישוב בגולן אינו מצוי בסיכון. לדעתו, אם ייחתם הסכם עם הסורים

¹²⁴ FRUS 26, Kissinger to Nixon, May 9, 1974, p.271.

¹²⁵ ישיבה עם קסינג'ר וצוות השרים, 12 במאי 1974, אה"מ, א 7076/3.

¹²⁶ תיאורו של הראל, אה"מ, ג 7454/2, pp. 278–279; Gorenberg, *Accidental Empire*.

¹²⁷ גדעון ארן, **קוקים: שורשי גוש אמונים, תרבות המתנחלים, תיאולוגיה ציונית, משיחיות יהודית בימינו**, ירושלים: כרמל, 2013, עמ' 189.

¹²⁸ **דברים במרכז חרות**, 15 במאי 1974, מכון ד'בוינסקי, ה' 24/2.

אוהל מחאה מחוץ למשרד ראש הממשלה, 19 במאי 1974. ההתנגדות להסכם עם סוריה הייתה מפעולותיה הראשונות של תנועת 'גוש אמונים', וסימנה את ההתנתקות של הדור הצעיר בציבור הדתי-לאומי מהנהגת המפד"ל (המסורתית) (צילום: יעקב סער; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית).

הוא יכובד, והשקט הוא לטובת המתיישבים.¹²⁹ בישיבת ממשלה סיפר גלילי שהוא נפגש עם אנשי ההתיישבות, ואמר להם שהממשלה דואגת להם יותר מהמפגינים שאין להם ולא כלום עם ההתיישבות, ופועלים למטרות פנים.¹³⁰ דאגת הממשלה לגורל היישובים באה לידי ביטוי גם בישיבה ב־15 במאי, שבה השתתף איש הסוכנות אדמוני. הוא סיפר בפירוט רב על הפגיעה בקרקעות של כל יישוב ויישוב באזור קונייטרה והציע פתרונות לקרקע חליפית.¹³¹

לאחר כמה ימי מיקוח נוספים על הקו איים קסינג'ר שאם הצדדים לא יצליחו להגיע לפשרה, יסיים את השיחות ויחזור לארצות הברית. הוא ביקש לקבל את עמדתם הסופית. ערב ההכרעה, ב־15 במאי, חדרה חוליית מחבלים מלבנון לעיירה מעלות ולכדה קבוצת תלמידי תיכון דתי בצפת שטיילה באזור. מבצע החילוץ של צה"ל נכשל, ובפיגוע נרצחו 22 בני ערובה

129 סופר מעריב, "הרמטק"ל מסביר למפגינים נגד נסיגה: 'אף ישוב בגולן לא מתחיל אפילו להסתכן'", **מעריב**, 14 במאי 1974: גור. **ראש המטה הכללי**. עמ' 45.

130 ישיבה פב/שלד של הממשלה, 13 במאי 1974, אה"מ.

131 שם.

ונהרג חייל. כיוון שסוריה שלטה בארגון הטרור א־סאעקה והייתה בעלת השפעה בקרב ארגונים פלסטיניים בלבנון, סירובה לתת התחייבות רשמית וגלויה למנוע מעשי חבלה משטחה נתן רוח גבית למתנגדי ההסכם. בהפגנות נוספות בירושלים קראו "להפסיק את השיחות".¹³² 43 מהמפגינים נעצרו, הוצע להם להשתחרר בערבות, אבל רבים סירבו.¹³² מנגד מחוץ לחוגים דתיים לא הייתה התגייסות המונית לתנועת ההתנגדות לנסיגה, כפי שהייתה בתנועת המחאה שהוביל מוטי אשכנזי בפברואר-מארס 1974.

סיום המשא ומתן וחתימת ההסכם

איום קיסינג'ר בהפסקת השיחות השיג את יעדיו, ואסד אמר שהוא יוותר על כל דרישותיו אם ניתן להגיע להסכמה בעניין קונייטרה. הוא יהיה מוכן לקבל כל פתרון שיוצע בתנאי שאין עמדות ישראליות על הגבעות מול העיר. קיסינג'ר הסכים למסור את הצעתו וביקש פרטים על הנשק והעמדות שעל הגבעות והבטחה לסורים שישראל לא תתקוף מהן. גור היה מוכן להבטיח שלא להציב נשק בגבעות ולהמליץ שישראל תקבל את ההצעה האמריקנית.¹³³

ישיבת הממשלה המכרעת נערכה ב־17 במאי. מאיר הציגה עוד כמה ויתורים קטנים וציינה שאם יתקבלו, קיסינג'ר יציגם כהצעה אמריקנית. אם אסד לא יקבל את ההצעה, הוא לא יאשים את ישראל בכישלון. לדברי גור, התגובה לתוכניתו במטכ"ל הייתה חיובית, וכל המטכ"ל היה מוכן לוותר יותר. "חשיבות הנשק מארצות הברית ותקופה להתארגנות הצבא ורגיעה ידועה למילואים נראו כה חשובים עד שהקצינים אמרו לי הפסיקו 'להתברבר' על עוד קילומטר או פחות קילומטר, עשו הפרדה, נארגן את הצבא כמו שצריך ונקבל את הנשק הדרוש לנו".¹³⁴

אבן הציג שוב את המחיר של ניתוק מארצות הברית: "אינני יודע דרך אחרת להבטיח את ביטחון המדינה אלא באמצעות ארה"ב. אולי לאלה הצועקים 'ג'ו בוי' [נגד קיסינג'ר] יש להם דרך או עצה אחרת. לי אין דרך או עצה אחרת אלא שמירה על מינימום של הרמוניה אתם". גולדה מאיר עדיין התקשתה לקבל את ההחלטה ואמרה: "מה לעשות. אלוהים עד, לא רציתי

¹³² סופר מעריב, "31 עצורי ההפגנה בבירה מסרבים להשתחרר בערבות", מעריב, 20 במאי 1974.

¹³³ פגישת ראש הממשלה עם קיסינג'ר, 17 במאי 1974, אה"מ, 7076/4; גור, ראש המטה הכללי, עמ' 58.

¹³⁴ סטנוגרמה מישיבה פו/שלד של הממשלה, 17 במאי 1974, אה"מ.

לתת את קונויטרה", אבל לא הייתה ברירה. 18 שרים הצביעו בעד אישור העמדה שהציגו מאיר והשרים לקיסנינג'ר, אם ישוב מדמשק עם הסכמת הסורים.¹³⁵

ב-18 במאי הצליח קיסנינג'ר לקבל את הסכמתו של אסד להצעה. בישיבת הממשלה הבאה, ב-19 במאי, הוקדשו דקות ארוכות להפגנת תלמידות תיכון דתיות מחוץ למשרד ראש הממשלה ולתלונות גולדה מאיר ש"בית ספר אינו בית ספר וחוק אינו חוק... בשעות הלימודים באים מכל בתי הספר הדתיים ומכל הישיבות". לא הייתה עילה חוקית למנוע את ההפגנה, ונראה שהיא נתפסה יותר כמטרד מאיום ממשי על ההסכם עם סוריה. אבן הסביר שקיסנינג'ר והסורים רוצים לסיים את המשא ומתן במהירות כי השתכנעו שזה "עכשיו או לעולם לא". ייחתם הסכם צבאי בז'נווה לפי דגם ההסכם עם מצרים, ובו סעיפים על הפסקת אש ומניעת טרור. גולדה מאיר הוסיפה: "אני אישית הייתי מאושרת אילו היינו יכולים להעביר זאת לממשלה הבאה, אך האחריות מחייבת שהממשלה הזו תקבל זאת על עצמה". היא הציעה להביא את ההסכם לכנסת אחרי החתימה בראשי תיבות ולפני החתימה בז'נווה.¹³⁶

לקראת החתימה התעוררו קשיים נוספים בקשר למעמד כוח האו"ם בגולן, לדילול הכוחות ולהתחייבות סוריה למנוע טרור בגולן. ב-28 במאי אמרה גולדה מאיר לקיסנינג'ר שהממשלה מצפה שהניסוח בעניין מניעת טרור בהסכם הסורי יהיה זהה לניסוח בהסכם המצרי. דיין אמר שיתקשה להמליץ על חתימה על הסכם גרוע בנקודה זו.¹³⁷ התברר שאסד אינו מוכן לתת התחייבות פומבית, אך הוא יסכים לכך שארצות הברית וישראל יכריזו על עמדת האמריקנים, שפעולה נגד המחבלים מצד ישראל תיחשב הגנה עצמית. אסד נתן התחייבות בעל פה לקיסנינג'ר שסוריה תמנע פעולות טרור בגולן, וראש הממשלה הודיעה על כך בכנסת. להסכם נלוו מכתבים והבנות עם ארצות הברית, בין השאר, היענות לבקשת ישראל לסיוע – אבל לא המכתב המיוחל על עמדת ארצות הברית בנושא הגולן. המכתב נחתם בידי מחליפו של ניקסון, הנשיא פורד, ונמסר לראש הממשלה רבין עם חתימת הסכם הביניים עם מצרים ב-1975.¹³⁸

135 ישיבת הממשלה, שם.

136 סטנוגרמה מישיבה פז/שלד של הממשלה, 19 במאי 1974, אה"מ.

137 שיחת ראש הממשלה עם מזכיר המדינה, 28 במאי 1974, אה"מ, חצ 6857/11.

138 הנשיא פורד ליצחק רבין, 1 בספטמבר 1975, אה"מ, א 7041/5.

את ניסוח ההסכם אישרה הממשלה פה אחד ב־29 במאי, והוא נחתם בז'נווה ב־31 במאי, לאחר שאושר בכנסת, ברוב של 76 קולות בעד ו־36 נגד. גולדה מאיר, שנפרדה מן הכנסת, אמרה שהיא מאושרת לפרוש לאחר שגם החזית הצפונית זכתה לרגיעה, והיא מאחלת לממשלה הבאה שתזכה לחתום לא רק על הסכמי הפרדת כוחות אלא על הסכמי שלום בר־קיימה. נערך דיון במשך שמונה שעות, וחמישה חברי כנסת של הליכוד לא נכחו בהצבעה. גדעון פת מהליברלים עזב את הבניין כי לא רצה להצביע נגד ההסכם. סיעות המפד"ל והיהדות התורתית התפצלו: צעירי המפד"ל המר, בן־מאיר ואליעזר אבטבי נמנעו, וכמה חברי אגודת ישראל הצביעו נגד. רצ, מוקד ורק"ח תמכו בהסכם עם המערך.¹³⁹ לפי הדיווח ב"מעריב", דוברי הליכוד בגין ורימלט היו מאופקים יחסית.¹⁴⁰ תמיר אמר שהתוצאה של מלחמת יום הכיפורים היא הפסד מדיני ברור וחד למדינת ישראל, והגיע הזמן שאנשי המערך יודו בכך.¹⁴¹ שרון ביקש להבהיר שהליכוד תומך בהסכם הפרדה עם סוריה, אבל דורש הסכם הפרדה אחר, הסכם אמיתי. לדבריו, הליכוד אינה מפלגת מלחמה כפי שטוענים אנשי המערך. הוא עמד על רשימת ויתורים שעשתה הממשלה: "מה לא ויתרתם? ויתרתם על הכול, בנושא כוח החרום, היחס לטרור וגורל יהודי סוריה. מה קיבלנו? קיבלנו הרבה פחות, לדעתי, מכפי שיכולנו לקבל אילו גילינו עמדה תקיפה יותר".¹⁴² בזמן הדיון הפגינו כאלף מתנגדים מחוץ לבניין הכנסת. בעת נאום ראש הממשלה צעקה קבוצת צעירים מרמת הגולן: "הכנסת חותמת גומי של קיסניגר", ובעקבות זאת סולקה מהמקום.¹⁴³

בכנס צבאי ב־31 במאי אמר גור שלדעתו הסורים ירצו לשמור על ההסכם ומלחמה אינה צפויה בקרוב. "הצבא הסורי לא רק תמך בהסכם אלא השתתף בפועל לקידומו ולמימושו".¹⁴⁴ השבויים הפצועים הוחזרו לישראל ב־1 ביוני, והפסקת האש נכנסה לתוקף. ב־3 בחודש הציג רבין את ממשלתו עם רוב של 61 (ללא המפד"ל ובהשתתפות נציגת רצ). ב־6 ביוני הוחזרו שאר השבויים,

¹³⁹ דברי הכנסת, 30 במאי 1974, עמ' 1469–1512; דברי גולדה מאיר, שם, עמ' 1461.

¹⁴⁰ יהושע ביצור, "הכנסת נתנה אישור לנציגינו בז'נווה: לחתום על הסכם ההפרדה עם סוריה", **מעריב**, 31 במאי 1974.

¹⁴¹ דברי הכנסת, 30 במאי 1974, עמ' 1478.

¹⁴² שם, עמ' 1501–1503.

¹⁴³ סופר מעריב, "קבוצת צעירים הפגינה ביציע הכנסת נגד ההסכם", **מעריב**, 31 במאי 1974.

¹⁴⁴ גור, **ראש המטה הכללי**, עמ' 60–63.

נחיתת אחרוני השבויים מסוריה בנמל התעופה בן-גוריון, 6 ביוני 1974. מרוב התרגשות, הקהל הרב שנאסף במקום פרץ את מחסומי המשטרה ורץ לקבל את השבויים (צילום: יעקב סער; באדיבות לשכת העיתונות הממשלתית).

ובקבלת פנים נרגשת בנמל התעופה בלוד קיבלו רבין ומאיר אותם ביחד. כדי להפגין את מחויבותם ליישובים בגולן אישרה הממשלה להעביר פיצוי של 15 מיליון לירות עוד בישיבתה ב-29 במאי.¹⁴⁵

בכך תמה פרשת הסכם הפרדת הכוחות עם סוריה. אבל הכוחות בציבור, שקראו תיגר על הממשלה, היו עתידים להמשיך להתחזק ולערער את הסדר הקיים. אפשר לראות את הקמת ההתנחלויות בשומרון בתקופת ממשלת רבין ובוויכוח על הסכם הביניים עם מצרים ב-1975 (עם התקפות חוזרות על קיסינג'ר) כהמשך ישיר לתהליך זה. מחקר נוסף, המבוסס על פרוטוקולים מישיבות ממשלה מאמצע שנת 1974, העומדים להיחשף לעיון הציבור, יאפשר להבין לעומק את השינויים בחברה הישראלית ואת יחסיה עם מערכת הביטחון בתקופה שלאחר מלחמת יום הכיפורים.

¹⁴⁵ ישיבה צא/תשל"ד של ממשלה, 29 במאי 1974, אה"מ.

סיכום

מזכיר המדינה האמריקני נכח כמעט בכל חודש מאי 1974 במזרח התיכון. עובדה זו מעידה על החשיבות הרבה שהוא והנשיא ניקסון ייחסו לייצוב האזור ולקידום האינטרסים האמריקניים בו. כפי שאמר אבא אבן בפורום מפלגתי ב-6 במאי, קשה להאמין שהממשל היה משקיע מאמץ כל כך גדול אם לא היה מאמין שעל המאזניים נושא כבד ונכבד ביותר. כבר בשלב הראשון קיבל קיסנינג'ר את דרישותיה של ממשלת ישראל, שהתנתה את פתיחת המשא ומתן עם סוריה בקבלת רשימת שבויים, ולחץ על סוריה באמצעות מצרים וסעודיה עד שהתקבלה הרשימה. בשלב השני, לאחר פתיחתו הרשמית של המשא ומתן, שעסק בנסיגה ישראלית מהמובלעת ובתוך רמת הגולן, הוא קיבל בשלב מוקדם את דרישות המינימום של הנשיא אסד, לאחר שזכו לגיבוי מצרי, לנסיגה מזערית הכוללת את העיר קונייטרה. עם זאת הוא גם קיבל את הדרישה הישראלית למנוע פגיעה ממשית ביישובים שהקימה ברמת הגולן. ישראל מצידה נאלצה לוותר על קונייטרה ולא הצליחה למנוע פגיעה ביישובים הסמוכים לעיר. בכך נאלצה להסכים, כפי שנקבע בהסכם עם מצרים, לנסיגה משטחים שכבשה ב-1967.

חלק גדול מזמנו של קיסנינג'ר הוקדש למציאת פשרה שתניח את דעתם של חברי הממשלה ושל מערכת הביטחון בישראל בעניין היישובים והקו. הוא ייחס את רוב קשייו לחולשתה של הממשלה ולחילוקי הדעות בתוכה. חילוקי דעות אלו היו המשך של ויכוחים אישיים ואידאולוגיים בתוך הממשלה על עתיד השטחים שנכבשו ב-1967 עוד לפני מלחמת יום הכיפורים. אווירת הדכדוך וחוסר האמון שהתפשטו בציבור בעקבות המלחמה הקשו עוד יותר על תהליך קבלת ההחלטות.

בשני המקרים התארגנו קבוצות חוץ פרלמנטריות, משפחות השבויים ומתיישבי הגולן, ואלו ביקשו להשפיע על הממשלה. ניתוח המקורות מלמד ששתי קבוצות הלחץ זכו להצלחה ניכרת. ניתן לקבוע אפוא כי גורמים פנימיים, חברתיים ואידאולוגיים אכן היו בעלי חשיבות רבה בדיונים לקראת חתימת הסכם הפרדת הכוחות. יהודה הראל היה משוכנע שפעילות המתיישבים מנעה נסיגה עמוקה יותר בגולן.¹⁴⁶ אולם גורמים אלו לא היו מכריעים. נראה שהנימוקים שהכריעו את הכף היו תלותה הביטחונית והכלכלית של ישראל בסיוע מארצות הברית ונכונות האמריקנים להיכנס

¹⁴⁶ יהודה הראל, "קול ברמה נשמע: שנתיים לקשת", אה"מ, ג 7454/2.

להתחייבויות ארוכות טווח כדי להבטיח סיוע זה. התערבותו של הרמטכ"ל גור, שייצג את מערכת הביטחון והביע תמיכה ברורה בעמדה זו, הייתה בעלת חשיבות רבה. גם מעורבותו העמוקה של שר הביטחון בפעילות הדיפלומטית יצרה תקדים, והוא ישפיע על המשא ומתן עם מצרים בהסכם הביניים בשנת 1975 ולקראת חתימת הסכם השלום ב־1979.

טענות האופוזיציה והספקנים בתוך מפלגת העבודה, שישראל נדרשת לוותורים בלי לקבל תמורה ישירה מסוריה (להוציא שחרור השבויים), היו מבוססות בחלקן. אומנם בהסכם נקבעו קווי גבול, שנשארו בתוקף עד היום, אולם בניגוד למצרים, לא היו מגעים ישירים עם סוריה, ולא נוצרו יחסי אמון בין הצדדים. התמורה העיקרית התקבלה מארצות הברית, והיא הבטיחה לישראל לא רק תמיכה צבאית וכלכלית אלא גם תמיכה דיפלומטית בעמדותיה וקידום השלום עם מצרים.